

Grčki bog Dioniz

Jarmek, Juraj

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:776703>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-07**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera

Filozofski fakultet u Osijeku

Diplomski studij povijesti i filozofije

Grčki bog Dioniz

Student: Juraj Jarmek

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek, 2016.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Diplomski studij: Povijest/Filozofija

Student: Juraj Jarmek

Grčki bog Dioniz

Diplomski rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: povijest Starog vijeka

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek, 2016.

Sažetak

Tema je rada grčki bog Dioniz koji se proučava iz više aspekata. Rad započinje kratkim pregledom sadržaja te razlozima odabira ove teme. Za obradu teme korištena je raznolika literatura, no usredotočili smo se na suvremene izvore i tumačenja. Zatim u razradi donosimo kratki pregled povijesti dionizijskoga kulta i njegova značenja. Opisujemo kako su Dioniz i njegova religija dosta jedinstveni i misteriozni dijelovi grčke kulture. Tako su bili nužna protuteža drugim rigidnijim kultovima toga doba. Uz povijest dionizijske religije predstavljen je i mit o Dionizu koji je sačinjavao velik dio vjerovanja o bogu, iako je imao mnoge varijacije. U mitu se često pojavljuju opijanje, orgije, komadanje tijela i ludilo. Mit simbolizira i opiranje bogu svim moćima, a isto tako opisuje i uzaludnost tog otpora. S mitom dolazi i njegov kult koji se zrcali u samom mitu te se dosta puta stapa, pa ponekad ne možemo razlikovati stvarnost od fantazije, povijest od mita. U kultu su prisutni rituali, orgije i festivali. Kako je sama slika Dioniza bila drugačija od drugih antičkih bogova, tako je i njegov kult bio radikalno drugačiji, što je bilo potrebno kao protuteža. Čovjek i bog spajaju se u jedno u njegovim sljedbenicima. Najpoznatiji su menade i satiri, ženski i muški sljedbenici, koje možemo vidjeti gdje vidimo i Dioniza, bilo to u mitu ili u stvarnosti. Biti sljedbenik Dioniza znači odbaciti propisane društvene norme, pa makar i nakratko. Bog, mit, ritual i sljedbenik spajaju se u dionizijskim festivalima. U Dionizovom kultu pojavljuje se i razdoblje u kojem se događa reformacija. Dioniz ima poseban identitet i značenje koje mu pripisujemo, pozivajući nas da razmislimo o zajedništvu i njegovoj ulozi u prošlosti i danas.

Ključne riječi: Dioniz, menade, satiri, Antesterije, Tirsos

SADRŽAJ

1.UVOD.....	1
2.POVIJEST.....	2
3.MIT.....	6
4.KULT.....	11
5.SLJEDBENICI.....	14
6.ANTESTERIJE.....	15
7.ORFEJ.....	20
8.IDENTITET.....	24
9.ZAJEDNIŠTVO.....	31
10.DIONIZ DANAS.....	32
11.ZAKLJUČAK.....	35
12.LITERATURA.....	36

1. Uvod

Što bi za prosječnog studenta povijesti moglo značiti ime Dioniz? Što bi se moglo doznati kada se proučava problematika povezana s njim? Tema diplomskog rada, kao što kaže sam naslov, grčki je bog Dioniz. Cilj je osvrnuti se na Dioniza u općenitom smislu, koncentrirajući se na njegovu povijest i vrijednosti koje su mu se pripisivale. U popisu literature može se primijetiti da je korištena raznovrsna literatura; od filozofa i povjesničara antičke Grčke, do autora dvadesetog stoljeća i suvremenih autora. Uglavnom je naglasak stavljen na povijesna događanja koja su pratila razvoj Dionizove religije, njegov mit, kult, sljedbenike, festivale i derivacije njegova kulta. To su ujedno bitni pojmovi i poglavlja ovoga rada. Bitno je bilo proučiti kako je Dionizova religija utjecala na povijesne mislioce, ali i na današnje. Ova je tema odabrana jer su autora teme povezane s Dionizom zanimale još od početka studija. Tema je zahvalna za istraživanje jer literature koja se bavi grčkom religijom, mitom i samim Dionizom ima dosta. Stoga je ovaj rad proširio autorovo znanje povijesti, ali i znanje svakoga kome ovaj rad dođe u ruke.

Autor je odabrao ovo istraživanje zbog fasciniranosti Dionizom ne samo u antičkoj Grčkoj, nego i njegovim utjecajem na kasniju povijest pa tako i na današnje vrijeme. Dioniz je posebice zanimljiv jer se s njim povezuju mnoge teme koje su smatrane tabuima te je tako privlačan za istraživanje i promišljanje. Zanimljivo je što su s Dionizom povezani različiti aspekti grčke religije koje isprva ne bismo povezali s njime. Upravo nam to daje jedan drugačiji pogled na njega. Ovaj se rad zato bavi grčkim bogom Dionizom, ali i temama koje spajaju povijest i filozofiju.

Tema će se u radu pokušati obraditi dosta široko, održavajući određenu konciznost, što nije nimalo lak zadatak jer je tema dosta opširna, a literatura brojna. Cilj je rada, dakle, prikazati Dioniza i bliske teme na što sažetiji i razumljiviji način. Prikazat će se aspekti Dioniza koje autor smatra bitnima ili zanimljivima, a uslijedit će i autorov kratak osvrt na rad.

2. Povijest

Dioniz je bio, između ostalog, bog vina i opijene ekstaze. Ovu opijenost treba shvatiti kao erupciju onoga božanskoga. Iskustvo boga Dioniza nadilazi puko alkoholiziranje. Zanesenost vinom postaje svrha za sebe, kao što je i mudrost svrha za sebe. Zanesenost-mahnitost (*mania*) ne označava divljanje svijesti, nego, u etimološkoj vezi s grčkom riječi *menos*, širenje svijesti, odnosno, jačanje mentalnog iskustva duhovne stvarnosti. Dionizijske ekstaze nisu nešto što se može postići u izdvojenosti individue, to je fenomen mase. Zato je Dioniz, kao bog prosvjetljenja i mudrosti, uvijek okružen rojem zanesenih muških i ženskih sljedbenika (*bakantica*). Svatko tko slijedi Dioniza napušta svoj uobičajeni *ja* i prelazi granice svakodnevnice stvarnosti.

Instrument je slijedeđenja, odnosno posvećivanja maska. Spajanje boga i posvećenoga događa se kao metamorfoza koja nema premca u ostatku grčke religije: bog i posvećeni čovjek ulaze u jedinstvo u kojemu se nazivaju *Bakh*. Grčka riječ *bakcheia* također označava zanesenost.¹

Ovo zamagljivanje obrisa dobro oblikovane osobnosti ističe Dionizov kult u kontrastu s onime što se inače smatra tipično grčkim. Kako ova dva aspekta, apolonski i dionizijski, ipak koegzistiraju jedan s drugim kao polarnosti, pitanje je koje je prvo, na nadahnut i tvrdoglav način, postavio Friedrich Nietzsche. To su pitanje i taj odgovor svi moderni helenisti odbili. Povijesno je istraživanje prvo pokušalo analizirati ovu opoziciju u nizu povijesnih razdoblja; smatrano je da je Dioniz bio mladi bog koji je emigrirao iz Trakije. Ovako je autoritativno tezu izložio Erwin Rhode, filolog i prijatelj Friedricha Nietzschea. Njegovi argumenti temeljili su se na nekoliko Herodotovih izjava, malobrojnosti dokaza u Homera i mitovima opiranja Dionizu. Bilo je, naravno, protesta. Walter Otto prepoznao je da je Dioniz u svojoj samoj biti bog epifanije, dolazeći bog i da ovo stalno dolaženje nije imalo ništa s povijesnim slučajnostima. Od tada su dva otkrića stvorila novu perspektivu. Prvo je spominjanje Dioniza na pločicama iz Pilosa pisanim u linearnom B, možda čak u vezi s vinom. Drugo je svetište na Agii Irini² na otoku Kei, gdje postoji jasan dokaz kultne povijesti od petnaestog stoljeća do klasične grčke antike, koje se proziva svetištem Dioniza. Ovaj novi dokaz poduprt je ranijim otkrićem da su antesterije³, koje je Tukidid nazvao starim Dionizijama, prisutne kod Jonjana i Atenjana. Antesterije su morale postojati prije jonske

¹ W. Burkert, *Greek Religion*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985., str. 161 – 162

² arheološko nalazište

³ atenski festivali posvećeni Dionizu

selidbe, što je u skladu s činjenicom da je, lingvistički govoreći, mikenski jezik sličan jonsko-atičkome. Zbog minojsko-mikenskog podrijetla Dionizova imena, središnji aspekti kulta moraju se ozbiljno promotriti. Identifikacija boga i ushićene himne, ditiramba, isto se može uračunati u ove prastare elemente.⁴

I samo je ime zagonetka. Prvi elementi imena Dioniza, isto pronađeni kao Dionysos, Dionysus, Denysos, Zonnysos itd., najvjerojatnije potječu od imena Zeus, a tako je bilo i konstruirano u antici: Dios Dionysos, Zeusov sin Dioniz. Drugi element ostaje neodgonetnut, iako je činjenica da je Dioniz bio Zeusov sin više puta postulirana. Najvjerojatnije je uključen i negrčki element. Semela, majka Dioniza, Bakh, ime sljedbenika i alternativno ime boga u uniji sa sljedbenikom, tirsos, sveti štap, triamb i ditiramb, himne kulta; sve su to očigledno negrčke riječi. Grčka tradicija poblize povezuje Dioniza s Frigijom i Lidijom, maloazijskim kraljevstvima koja su bila utjecajna između 8. i 6. stoljeća pr. Kr. i s Kibelom, frigijskom majkom bogova. Ipak nije ništa teže utvrditi da je Semela trakijsko-frigijskog podrijetla nego dokazati da je korijen *baki* u Bakhu, kao imenu za Dioniza, lidijskog podrijetla. Tirsos se može povezati s bogom smještenim u Ugaritu, tirsom, opijajućim napitkom, ili, alternativno, s kasnohetitskim *tuwarsom*, vinom, odnosno referencom koja je često bila povezana s bogom biljaka na kasnohetitskom kamenom reljefu iz Ivriža, koji ima uši od kukuruza i grožđa. Ime Bakh možda je semitska posuđenica koja znači jadikovanje. Grčke žene koje su u potrazi za Dionizom odgovarale bi ženama Izraela koje oplakuju Tamuza, sumerskog boga hrane i vegetacije. Vrlo je moguće da su rane cilicijsko-sirijske veze kasnije pomiješane s frigijskim i lidijskim običajima. Nadalje, u razdoblju poslije 660. pr. Kr., mora se uzeti u obzir povećanje utjecaja egipatske religije Ozirisa, boga koji je uskrsnuo, čije bi se proširivanje moglo pronaći u brodskom prometu šestoga stoljeća.⁵

Dioniz predstavlja onoga koji mnogo razveseljuje i pun je radosti; *polygethes*. On umiruje sve brige, donosi san i zaborav svakodnevnih boljki.⁶ Mitovi o rođenju Dioniza imaju svoju osobnu simboliku. Mit o rođenju Dioniza iz Zeusova bedra dovodi se u vezu s Ateninim rođenjem iz Zeusove glave. Posrijedi je simbolika muške „maternice“. Dioniz je rođen od dijela tijela koji se povezuje s erotičnim i homoerotičnim asocijacijama. Ozljeđivanje bedra u postupku rađanja vjerojatno ima veze s kastracijom i smrću.⁷

⁴ W. Burkert, *Greek Religion*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985., str. 162

⁵ Isto, str. 162 – 163

⁶ Isto, str. 163 – 164

⁷ Isto, str. 165 – 166

Dioniz je izrazito popularan u 6. stoljeću pr. Kr. Prisutnost Dioniza označava se vinovom lozom, viticama bršljana i *tirsosom*⁸. Njegova pratnja sastavljena je od ženskih menada i muških satira. Menade, uvijek obučene, često sa srnećom kožom prebačenom preko ramena, plesale su u transu sa sagnutim ili zabačenim glavama. Satiri su nosili maske s ljudskim i životinjskim karakteristikama. Maska skriva identitet, a prepuna je karnalne simbolike. Diritirambi i tragedije pripadaju dionizijskim festivalima dionizijama.

Dionizije su bile održavane uz povorku s ogromnim falusom, simbolom uzbuđenja i izuzetnosti.⁹

U 5. stoljeću pr. Kr. Dioniz se pomlađuje. Dionizije se sada individualiziraju. Vino i seks postaju dionizijski elementi privatnih slavlja, puka orgija koja više nema veze s izvornom religijskom praksom. Takve inačice dionizija bile su poznate drugdje, ali u Grčkoj do tog vremena nisu bile prisutne. Spojem izobilja i destrukcije, dionizijski se misteriji reduciraju na ono puko zagrobno.

S Dionizom se u staroj Grčkoj povezuje bog Apolon. Suprotnost između Apolona i Dioniza izražena je u glazbi. Apolonijske kultne himne, paeni i ditirambi, u suprotnosti su s dionizijskim kulturnim himnama, paenima i ditirambima, a to je, u smislu *ethosa*, bistrina nasuprot pijanstvu. Apolonu (bistrini) pripada žičana glazba, a glazba flaute pripada Dionizu (opijenosti).

Ipak postoje naznake njihova jedinstva. Mjesta njihovih obožavanja nisu bila određena u strogoj razlici. Najvažnije mjesto gdje se Apolon i Dioniz ujedinjuju jesu Delfi, najvažnije Apolonovo svetište u Heladi. Od Eshila pa nadalje, tragičari vole čuti dionizijske tonove u Apolonovim Delfima.¹⁰

Najstariji i najautoritativniji literarni prikaz sukoba između Apolona i Dioniza ide unatrag do Eshila, jednog od najvećih grčkih tragičara. Njegova tragedija o Orfeju, *Basarijade*¹¹, govori o Orfejevu preziru Dioniza. Orfej se moli bogu Apolonu pa Dioniz šalje roj menada koje raskomadaju Orfeja.

⁸ *tirsos* - gipki štapić na čijem je vrhu pričvršćen svežanj listova bršljana

⁹ W. Burkert, *Greek Religion*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985., str. 166

¹⁰ Isto, str. 166.

¹¹ izgubljena Eshilova drama

Isti tragičar u *Eumenidu* prikazuje, uz sukob, pomirenje drevne djece Noći (sljedbenika Dioniza) i mladih Olimpljana (sljedbenika Apolona). Riječ je o razlikama kulturnog i javnog, odnosno građanskog života.

Orfej tako postaje prorokom koji, pod Dionizovim utjecajem, doživljava slavu. Tako ga mit o komadanju čini žrtvom vlastitog boga.¹²

Dionizijski kult vrlo je star u Grčkoj te se konstantno mijenja. Provala i revolucija odredbene su za boga Dioniza. Takva provala i revolucija nedostaju Apolonovu kultu.¹³ Dok je dionizijski kult uvijek obećavao napredak, apolonski kult, sam po sebi, pati od petrifikacije.

Dionizijski kult inzistira na neovisnosti individue u odnosu na svakodnevni život u zajednici. Tako dionizijski kult odvaja određene grupe iz polisa.

Pokraj javnih dionizija nastaju i privatne dionizije. Dionizije su ezoterične vrste svetkovina. Pristup je moguć putem inicijacije, to jest usavršavanja. U opreci prema misterijima Demetre i olimpskih bogova, ovi misteriji nisu povezani sa stalnim svetištem i svećenstvom koje je povezano s lokalnim obiteljima. Dionizije se pojavljuju tamo gdje ima sljedbenika boga Dioniza. Ovo je novi društveni fenomen lutajućih svećenika koji polažu pravo na tradiciju *orgia*.¹⁴

¹² W. Burkert, *Greek Religion*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985., str. 225

¹³ Isto, str. 290

¹⁴ Isto, str. 291

3. Mit

Dioniz je bio dijete Zeusa i smrtnice.¹⁵ Zeus se prerušio u smrtnika i imao je tajnu aferu sa Semelom, kćeri tebanskog kralja Kadma. Ljubomorna Hera prerušila se u stariju susjedu i savjetovala je Semeli, koja je tada već bila trudna šest mjeseci, da natjera svog misterioznog ljubavnika da joj se pokaže u svojoj pravoj prirodi i obliku. Kako bi drugačije znala da nije neko čudovište? Semela je odlučila poslušati savjet i, nakon što je Zeus odbio njezin zahtjev, Semela je odbila spavati s njim. Ljutit, pokazao se u svom pravom obliku, s munjama i grmljavinom. Semela je poginula jer nijedan smrtnik ne može svjedočiti pravom božjem obliku i preživjeti. Hermes je spasio njezinog šestomjesečnog sina, zašio ga u Zeusovo bedro, tako da može sazreti sljedeća tri mjeseca, i, kada je bilo vrijeme, Zeus ga je porodio. Zbog toga se Dioniz naziva i onim dvaput rođenim, ili dijete „dvostrukih vrata“.¹⁶

Tako je, dvaput rođen, već prije svog ulaska u svijet, prerastao sve što je smrtno. Postao je bogom, bogom opijenog uzbuđenja. I ipak njemu, donositelju sreće, bili su suđeni patnja i smrt, patnja i smrt boga. Kući svoje majke, na koje se spustio blagoslov s neba, nije donio samo blagoslov nego i patnju, progon i uništenje. Njegovoj majci, Semeli, koja je pretrpjela smrt u vatri munja u svom braku s bogom oluje, bilo je dopušteno da se uzdigne iz svoga groba u Hadu među bogove na Olimpu.¹⁷

Semela je bila jedna od četiriju kćeri tebanskog kralja Kadma.¹⁸ Kadmo je imao dovoljno sreće da su mu na vjenčanjima pjevale muze, na njegovom su stolu objedovali bogovi, vidio je djecu Krona kako sjede na svojim prijestoljima i darivaju ga. Došlo je poslije toga vrijeme kada je Kadmo bio unesrećen gorkom patnjom svojih kćeri jer su tri, osim lijepe Tione, spavale sa Zeusom.¹⁹

Od četiriju Kadmovih kćeri, za mit su važnije Semela i Ino. Agava i Autonoe pojavljuju se jedino kao majke Penteja i Akteona, čija su užasne sudbine povezane s Dionizom jer su obojica bila rastrgana kao divlje životinje. Ipak sve četiri pripadaju izvornom grčkom mitu.²⁰

Po Herinim naredbama, titani su ugrabili Zeusovo novorođenče koje je imalo zmijske umjesto rogova i, unatoč njegovim transformacijama, raskomadali su ga. Dijelove tijela

¹⁵ W. F. Otto, *Dionysus - Myth and Cult*, Indiana University Press, Bloomington i London, 1965., str. 65

¹⁶ R. Graves, *Grčki mitovi*, CID-NOVA, Zagreb, 2003., str. 39

¹⁷ W. F. Otto, *Dionysus - Myth and Cult*, Indiana University Press, Bloomington i London, 1965., str. 65 – 66

¹⁸ Pindar, *Olympian Odes-Pythian Odes*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1997., str. 65

¹⁹ W. F. Otto, *Dionysus - Myth and Cult*, Indiana University Press, Bloomington i London, 1965., str. 66

²⁰ Isto, str. 66

skuhali su u kotlu, dok je drvo nara naraslo tamo gdje je pala njegova krv. Dioniz je bio spašen, ponovno ga je sastavila njegova baka Rea te je tako oživljen. Perzefona, kraljica podzemlja koju je Zeus zadužio da se brine za Dioniza, donijela ga je kralju Atamantu iz Orhomena i njegovoj ženi Ino, Semelinoj sestri, da ga, prerusenog u djevojčicu, odgoje u ženskim odajama. Hera nije bila prevarena i kaznila je kraljevski par ludilom. Tako da je Atamant ubio svoga sina Learha misleći da je jelen.²¹

Prema Zeusovoj naredbi, Hermes privremeno transformira Dioniza u dijete ili ovna (ovisno o izvoru mita) i predstavlja ih nimfama Makridi, Nisi, Erato, Bromiji i Bakhi na helikonskoj planini Nisi. Brinule su se za Dioniza u jednoj špilji, pazile na njega i hranile ga medom, zbog čega je Zeus za nagradu postavio njihove likove među zvijezde, nazivajući ih Hijadama. Upravo je na planini Nisi Dioniz izmislio vino, zbog čega je najviše slavljjen.²²

Kada je odrastao u muškarca, Hera ga je prepoznala kao Zeusova sina, unatoč ženstvenosti koju je stekao svojim odgojem, i izludila. Lutao je čitavim svijetom, u pratnji svoga tutora Silena i divlje vojske satira i menada, čija su oružja bili štapovi omotani bršljanom na čijim je vrhovima bio pričvršćen češer, dobivši ime tirsos. Otplovio je do Egipta, gdje je donio vino, a na Farosu²³ ga je ugostio kralj Protej. Libijci s delte Nila, nasuprot Farosu, bili su sigurni da je Dioniz došao s amazonskim kraljicama kako bi se borio protiv Titana tako da vrate kralja Amona u njegovo kraljevstvo iz kojeg je bio protjeran. Pobjeda nad Titanima i povratak kralja Amona na prijestolje bili su neki od najranijih Dionizovih vojnih uspjeha.²⁴

Nakon spomenutih vojnih uspjeha krenuo je istočno prema Indiji. Došavši do Eufrata, suprotstavio mu se kralj Damaska, kojeg je živog oderaо, a zatim je izgradio most preko Eufrata od bršljana i vinove loze. Preko rijeke Tigris preveo ga je tigar kojeg je poslao Zeus. Iako je naišao na mnogo otpora na putu, došao je u Indiju i osvojio ju cijelu. Ondje je podučavao umijeće vinogradarstva, provodio je nove zakone i osnivao velike gradove.²⁵

Na povratku su mu se suprotstavile Amazonke koje je protjerao sve do Efeza. Nekoliko ih se sakrilo u Artemidin hram, dok su druge su pobjegle do otoka Samosa. Ondje ih je Dioniz uhvatio na čamcima, ubivši ih toliko da je, zbog količine krvi koja je ostala nakon

²¹ R. Graves, *Grčki mitovi*, CID-NOVA, Zagreb, 2003., str. 73

²² Isto, str. 73

²³ Faros - otoku kod Aleksandrije

²⁴ R. Graves, *Grčki mitovi*, CID-NOVA, Zagreb, 2003., str. 73

²⁵ Isto, str. 73

borbe, bojište nazvano Panhamena.²⁶ U jednom su mjestu neki slonovi koje je doveo sa sobom iz Indije umrli te njihove kosti još uvijek strše na tom mjestu.²⁷

Dioniz se u Europu vratio kroz Frigiju, gdje ga je njegova baka Rea očistila od mnogo ubojstava koje je počinio tijekom svog ludila te ga inicirala u Misterije. Dioniz je napao Trakiju. Čim je njegova vojska došla na ušće rijeke Strume, Likurg, kralj Edonljana, strašno im se suprotstavio i zarobio cijelu vojsku osim Dioniza, koji je skočio u more i pronašao utočište u Tetidinoj pećini. Rea, razljućena ovim preobratom, pomogla je zarobljenicima da pobjegnu i za kaznu izludila Likurga. On je sjekirom ubio svoga sina Drijanta, uvjeren da je rezao bršljan. Prije nego što je došao sebi, počeo je rezati, kao da na grančici reže izbočine, njegove uši i nos, prste na nogama i rukama, a zbog toga je cijela Trakija zapala u sušu. Kada se Dioniz vratio s mora, objavio je da će suša prestati onda kada ubiju Likurga, na što su ga Edonljani odveli na planinu Pangeon i tamo ga divljim konjima raščetvorili.²⁸

Dioniz nije naišao na daljnji otpor u Trakiji nego je otputovao u svoju voljenu Boeciju, gdje je posjetio Tebe te pozvao sljedbenice da mu se pridruže u njegovim zabavama na planini Kiteron. Pentej, kralj Teba, uhitio je boga zato što mu se nije sviđala njegova raskalašena prisutnost. Uhitio je i menade, no ubrzo je poludio i, umjesto da zarobi Dioniza, zarobio je bika. Menade uspijevaju pobjeći divljajući po planini gdje su rastrgale životinje na komadiće. Pentej ih je pokušao zaustaviti, no menade, osnažene vinom i religijskom ekstazom, raščetvorile su ga. Njegova majka Agava vodila je nemir i osobno mu iščupala glavu.²⁹ Ovo je priča najviše poznata u Euripidovoj tragediji *Bakantice*.³⁰

Kada je cijela Beocija priznala Dionizovu božanstvenost, počeo je putovati po Egejskim otocima, šireći radost i teror gdje god je došao. Kada je došao na Ikariju, pronašao je brod koji je bio plovao. Neki etruščanski pomorci, koji su tvrdili da plove za Naksos, iznajmili su mu drugi brod. Ispostavilo se da su pirati i, nesvjesni njegove božanstvenosti, uputili su se prema Aziji, gdje su ga htjeli prodati kao roba. Dioniz je učinio da iz palube raste bršljan i omota se oko jarbola i takelaže. Pretvorio je vesla u zmije i postao lavom, ispunjavajući brod utvarama i zvucima flauta, tako da su prestravljeni pirati skočili s broda i postali delfinima.³¹

²⁶ Plutarch, *Moralia*, svezak 4., William Heinemann Limited, London, 1962, str. 245

²⁷ R. Graves, *Grčki mitovi*, CID-NOVA, Zagreb, 2003., str. 73 – 74

²⁸ Isto, str. 74

²⁹ Isto, str. 74

³⁰ Euripides, *Hippolytus-The Bacchae*, ICON Classics, San Diego, 2005., str. 81 – 151

³¹ R. Graves, *Grčki mitovi*, CID-NOVA, Zagreb, 2003., str. 74

Na Naksosu je Dioniz upoznao ljupku Arijadnu koju je Tezej napustio, i bez zadržke ju oženio. S njom je dobio šestero djece: Ojnopiona, Toanta, Stafila, Latromisa, Euanta i Tauropula.³²

S Naksosa je otišao u Argos gdje je kaznio Perzeja koji mu se suprotstavio, i pobio mnogo njegovih sljedbenika na način da je raširio ludilo među ženama Argosa, zbog čega su počele proždirati svoju dojenčad. Perzej je priznao svoju grešku i sagradio novi hram u njegovu čast.³³

Konačno, uspostavivši svoje bogoslužjenje, Dioniz se popeo na Olimp tako što je sjeo Zeusu zdesna kao jedan od dvanaest velikih olimpskih bogova. Skromna Hestija napustila je svoje mjesto na svečanom stolu u njegovu korist, zadovoljna što je imala ispriku da pobjegne od ljubomornih nesuglasica svoje obitelji te znajući da uvijek može računati na dobrodošlicu u bilo kojem grčkom gradu koji odluči posjetiti. Dioniz se spustio kroz područje Lerne u Tartar gdje je Perzefonu podmitio mirtom tako da pusti njegovu mrtvu majku, Semelu. Uzdigla se s njime u hram Artemide u Trezeni. Kako ne bi uznemirio situaciju na Olimpu, promijenio joj je ime i predstavio ju je stanovnicima Olimpa kao Tionu. Zeus joj je dao odaje, a Hera je bjesnila, ali u tišini.³⁴

Dioniz je nekada bio podređen Mjesečevoj božici Semeli, također zvanoj Tiona ili Kotita, i bio je sudbinska žrtva njezinih orgija. Njegov ženski odgoj, jednako kao i Ahilejev, bila je poznata praksa na Kreti gdje su dječake do puberteta čuvali u „mraku“, u ženskim razredima. Jedna je od njegovih titula *Dendrites*, što znači „drvo mladosti“. Ljetna svetkovina, kada drveće propupa i kada je čitava priroda zaražena požudom, obilježavala je njegovu nezavisnost. Opisan je kao rogato dijete pri čemu nije bila bitna vrsta rogova. Oni su mogli biti kozji, jelenji, bikovi ili ovnovi. Sve je ovisilo o mjestu njegova obožavanja i dostupnosti određenih rogova. Kada Apolodor kaže da je bio preobražen u jarića kako bi se spasio Herinog bijesa, *Erifus* (dijete) bila je jedna od njegovih titula, a ovim mitom misli se i na kretski kult Dioniza-Zagreja, divljeg jarca s ogromnim rogovima. Neki pisci pogrešno tumače da su kozu najčešće žrtvovali Dionizu jer su koze brštenjem uništavale lozu. Atamant misli da ubija jelena koji je zapravo njegov sin Learh, no ne može ga prepoznati jer ga je Hera zaludila, a jelen predstavlja jedan od Dionizovih oblika. U Trakiji je u obliku bijelog bika, ali u Arkadiji ga Hermes maskira u ovna, zato što su Arkađani bili pastiri, a sunce je ulazilo u

³² R. Graves, *Grčki mitovi*, CID-NOVA, Zagreb, 2003., str. 74

³³ Isto, str. 75

³⁴ Isto, str. 75

sazviježđe ovna u vrijeme njihova festivala proljeća. Hijade (one koje donose kišu), kojima je Hermes povjerio Dioniza, dobile su imena „visoka, hroma, strasna, grlata i ljutita" kako bi se protumačili Dionizovi obredi. Hesiod piše da su se Hijade ranije zvale Fesile (pročišćena svjetlost), Koronide (vrane), Kleie (poznate), Feje (mutne), Eudore (plemenite), a i Higinovi³⁵ navodi svjedoče slično. *Nysus* znači hrom, a na pivskim planinskim orgijama kralj je skakutao kao jarebica, kao u Kanaanskom festivalu proljeća nazvanom Pesach (skakutanje). Kada Makrida Dioniza hrani medom i kada menade koriste jeline grane omotane bršljanom kao tirsos, naznačuju raniji opijat, pivo od smreke pomiješano s bršljanom i zaslađeno medovinom. Medovina je bila piće koje se dobivalo od vrenja meda, a pili su ga olimpski bogovi u Homerovo doba.³⁶

Dioniz je plovio brodom koji je imao oblik mladog mjeseca, a priča o sukobu s gusarima zasnovana je na istom obrascu kao priča o Noi i životinjama u arki. Dionizije je sličan Deukalionu, Prometejevu sinu, koji je sagradio čamac i spasio se od poplave nakon Zeusove osvete kada je kralj Arkadije žrtvovao dječaka u njegovo ime. U Lakoniji postoji jedna priča o njegovu rođenju. Kadmo u kovčeg zatvara Semelu i njezino dijete, kovčeg dolazi do Brasije gdje Semela umire i spaljuju ju, a Ina se brine o Dionizu.³⁷

Semela je zapravo bilo drugo ime za Koru ili Perzefonu. Prizor izlaska iz Hada često je prikazivan na grčkim vazama. Ponekad se prikazuju i satiri koji pijucima pomažu da heroina izađe, a njihova je nazočnost naznaka pelaškog obreda. Vjerojatno su otkopavali žitnu lutku koja se nakon žetve zakopavala te je sada propupala. Kora se nije uzdigla na nebo. Lutala je zemljom skupa s Demetrom sve do ponovnog silaska u Had. Kada je Dioniz postao dijelom olimpske dvanaestorice, uspon njegove djevice majke postaje dogmom. Postavši božicom, bila je drugačija od Kore koja je nastavila odlaziti u podzemni svijet i iz njega se vraćati.³⁸

³⁵ Radi se o latinskom autoru.

³⁶ R. Graves, *Grčki mitovi*, CID-NOVA, Zagreb, 2003., str. 75 – 76

³⁷ Isto, str. 77

³⁸ Isto, str. 78

4. Kult

Glavni ključ Dionizove mistične povijesti proširenje je kulta vina kroz Europu, Aziju i Sjevernu Afriku. Vino nisu izmislili Grci. Čini se da su ga prvo uvozili u ćupovima s Krete. Divlje grožđe raslo je na južnoj obali Crnog mora, gdje se njihov uzgoj raširio do mitske planine Nise u Libiji (koja ima različite lokacije u mitologiji), kroz Palestinu a tako i Kretu, sve do Indije kroz Perziju i kroz Jantarski put do Britanije brončanog doba. Vinske orgije Male Azije i Palestine, kanaanske gozbe povezanom s blagdanom sjenica, izvorno bakanalna orgija, bile su označene istim ekstazama kao u pivskim orgijama Trakije i Frigije. Dionizov trijumf bio je taj da je vino istisnulo druge opijate.³⁹

Herina mržnja prema Dionizu i njegovom vinskom peharu, kao i neprijateljstvo Penteja i Perzeja, naznačuju konzervativan otpor vinskome kultu i ekstravagantnom ponašanju menada. Njegov se kult širio od Trakije do Atene, Korinta, Sikiona, Delfa i drugih gradova. Krajem sedmog i početkom šestog st. pr. Kr. korintski tiranin Perijander, tiranin Klisten iz Sikiona i atenski tiranin Pizistrat priznaju kult i uvode Dionizove gozbe. Smatralo se da je Dioniz sa svojim vinom prihvaćen i na Olimpu gdje istiskuje Hestiju koja je krajem 5. st. pr. Kr. bila jedna od dvanaest olimpskih božanstava, ali neki su bogovi i dalje zahtijevali „triježna žrtvovanja“. Premda jedna nedavno otkrivena ploča iz Nestorove palače u Pilu pokazuje da je Dioniz bio bog u 13. st. pr. Kr., on zapravo nikada nije prestao biti polubog, a grob iz kojeg svake godine uskrsne prikazivan je u Delfima, gdje su tamošnji svećenici smatrali da je Apolon besmrtni aspekt Dioniza. Ponovno rođenje iz Zeusovih bedara, slično rođenju hetitskog boga vjetrova iz Kumabija, isključuje postojanje majčinstva. Ceremonijalno porađanje muškarca dobro je poznata židovska ceremonija preuzeta od Hetita.⁴⁰

Faros je mali otok nedaleko delte Nila. Na njegovim je obalama Prometej doživio jednaku transformaciju kao i Dioniz. U brončano doba bio je najveća luka u Europi odakle se trgovalo s Kretom, Malom Azijom, otocima arhipelaga, Grčkom i Palestinom. Vjerojatno se odavde kult vina širio dalje. Priča o Dionizovu pohodu na Libiju vjerojatno govori o vojnoj pomoći koju su grčki saveznici poslali na Garamant, dok se priča o pohodu na Indiju smatra mješovitom pričom o pijanom pohodu Aleksandra Velikog do Inda. Budući da je priča nastala ranije, ovdje se radi o širenju kulta vina na Istok. Zbog Dionizove posjete Frigiji, gdje ga je Rea posvetila, kaže se da su grčki obredi za proslavljanje Dioniza, Sabazija ili Bromija frigijskog podrijetla.

³⁹ R. Graves, *Grčki mitovi*, CID-NOVA, Zagreb, 2003., str. 75

⁴⁰ Isto, str. 66 – 67

Corona Borealis, Arijadnin vjenčani vjenčić koji je nosila na glavi i koji je Dioniz postavio na nebo u obliku zvijezda kada je umrla, nazvan je također i „kretskom krunom“. Ona je kretska Mjesečeva Božica, a njezina i Dionizova djeca imena su helenskih plemena koja su živjela na otocima Hiju, Lemnosu i tračkom Hersonesu te drugdje. Zbog toga što je kult vina došao u Grčku i Egeju preko Krete, a kretska riječ *oinos* riječ je za vino, Dioniz je poistovjećivan s kretskim Zagrejem, koji je, također, nakon rođenja raskomadano.

Dionizovo spašavanje Semele, preimenovane u Tionu (bijesna kraljica), izvodi se iz slike ceremonije u Ateni na plesnom podiju posvećenom divljim ženama. Uz pjevanje, plesanje i sviranje frule te bacanje peteljki iz košara, svećenici su prizivali Semelu da izađe iz *omphalos*, umjetnog brežuljka, i da se pojavi u pratnji „duha proljeća“, mladog Dioniza. U Delfima su slične svečanosti izvodile žene i zvale ih *Heroiosili*, Heroinina gozba. Slična ceremonija održavala se u Artemidinu hramu u Trezenu. Prema Johnu Skeltonu, Mjesečeva Božica imala je tri aspekta: Diana u zelenom lišću, Luna koja kao svjetlo sja, Perzefona u paklu.⁴¹

Vinova loza deseto je drvo u svetoj godini drveća, a njezin mjesec rujana vrijeme je vinskih gozbi. Bršljan, jedanaesto drvo, odgovara mjesecu listopadu, kada su menade slavile i opijale se žvakanjem bršljanova lišća. Znakovit je i zbog toga što se od njega dobivala crvena boja za slikanje. Bizantinski svećenik Teofil govori da su pjesnici i umjetnici voljeli bršljan zbog tajnih moći koje je imao, a navodi sljedeću: ako u ožujku, kada se počinje stvarati biljni sok, zarežete srpom stabljiku na nekoliko mjesta, izlazi ljepljiva tekućina koja, pomiješana s mokraćom i skuhana, postaje crvena tekućina boje krvi nazvana „lak“, pogodna za slikanje i osvjetljavanje. Crvena boja upotrebljavala se za bojanje lica na kipovima muške plodnosti i kipovima svetih kraljeva. U Rimu je ovaj običaj zadržan tako da je pobjednički vojskovođa bojavao lice crvenom bojom. Bio je predstavnik boga Marsa koji je bio Dioniz proljeća prije nego što je postao isključivo rimski bog rata i po kojem je mjesec ožujak (mart) dobio ime. U svečanim se prigodama lice engleskih kraljeva bojavao crvenom bojom da bi izgledali zdravi i u punoj snazi. Štoviše, grčki bršljan, vinova loza i platana imaju petokrake listove i predstavljaju stvaralačku ruku Ree, božice zemlje, dok je mirta bila drvo smrti.⁴²

Oblici kulta daju nam najjasniji dokaz nasilja kojim se Dioniz nastoji probiti u naš život, nasilje koje strastveno utječe na sam mit. Ove forme kultova prikazuju ga kao boga koji

⁴¹ R. Graves, *Grčki mitovi*, CID-NOVA, Zagreb, 2003., str. 77

⁴² Isto, str. 78

dolazi, boga epifanije čija je pojava goruća, neodoljivija od bilo kojeg drugog boga. Nestao je, ali pojavit će se opet.⁴³

Čekali su ga zborovi žena koji su ga svugdje pratili. U Elidi ga je zbor šesnaest plešućih žena prizivao riječima: „*Dođi, bože Dionize, popraćen Haritama, dođi u naš sveti hram u Elidi, pojuri u naš hram sa svojim bikovim kopitom, prečasn biče, prečasn biče!*“ Ukratko, znale su da će onaj koji se pojavu u obliku divljeg stvorenja donijeti, u svom demonskom nasilju, nevjerojatno uzbuđenje. U Ateni ga je na Lenejskom festivalu prizivao zbor pomahnitalih žena, pratiteljica Dioniza, koje su bile srodne bakantičkim menadama. Na razne je druge načine bio prizivan na festivalima u raznim regijama.⁴⁴

Naprasni ulaz boga i njegova neizbježna pojava pronašli su izraz u simbolu koji je još ekspresivniji od oblika kulta kojima je bio slavljen. To je slika koja pokazuje nerazmrsivu zagonetku njegove dvojne prirode, a time i ludilo. To je maska.

Dioniz je maskiran bio prisutan u ceremoniji miješanja vina koju su obavljale žene. Velika maska boga bila je obješena na drveni stup, a vino nije bilo samo pomiješano i posluženo ispred nje, već joj je bio poslužen i prvi gutljaj. Dugački ogrtač obješen je na stup, a maska ima i bradu, tako da dobivamo dojam pravoga idola. Loza je postavljena iznad maske kao da prikazuje krošnju drveta. Loza se isto mota oko dijelova drvenog stupa ili raste iz poda, nekada čak i izraste iz ogrtača boga, kao grane na drvetu.⁴⁵

Maska je simbol čiste konfrontacije, antipod i ništa drugo. Nema obrnutu stranu. Nema ništa što bi moglo transcendirati moćni trenutak sukoba. Zbog toga nema potpuno postojanje. Ono je simbol i manifestacija onoga što je u isto vrijeme tu i nije tu. Što je nepodnošljivo blizu i što je potpuno odsutno, oboje u jednoj realnosti.⁴⁶

U trinaestom stoljeću pr. Kr. zabilješke ekonomske vrste bile su zapisane na grčkom jeziku na pločicama pismom poznatim kao linearno B. Na trima od navedenih pločica iz Pilosa na zapadnom Peloponezu i iz Khanije na Kreti, ime Dioniz pojavljuje se prvi put zajedno sa Zeusom. Iako se tvrdilo da jedna od tih pločica sadržava rani dokaz Dionizove veze s vinom, ovo nije sigurno. Uzimajući u obzir da je grčko vinogradarstvo već igralo važnu ulogu u ovome razdoblju i da je zasigurno bilo povezano s Dionizom od sedmoga stoljeća pr. Kr., sve kroz grčko-rimsku antiku, moguće je da je ova veza bila prisutna i u nama relativno

⁴³ W. F. Otto, *Dionysus - Myth and Cult*, Indiana University Press, Bloomington i London, 1965., str. 79

⁴⁴ Isto, str. 80

⁴⁵ Isto, str. 86

⁴⁶ Isto, str. 90 – 91

nepoznatim stoljećima od trinaestog do sedmog stoljeća pr. Kr. Naš je prvi jasan dokaz ovog poistovjećivanja s vinom u najstarijoj preživjeloj grčkoj poeziji. Dioniz je kratko spomenut u Homerovim epovima četiri puta, od čega stihovi dva puta impliciraju vezu s vinom. U Ilijadi je nazvan onime koji donosi radost smrtnicima, a u Odiseji je Dioniz darovao Tetidi zlatnu amforu koja će kasnije sadržavati kosti njezina sina Ahileja u vinu i ulju. Amfora je inače bila korištena za vino, kao što je ovdje imala vezu s karakteristikom smrti koju poznajemo u Dioniza. Teško je kronološki smjestiti ove reference. Većina homerskih epova potječe iz šestog stoljeća pr. Kr., a najvjerojatnije nisu poprimili današnji oblik prije šestog stoljeća. Heziod, koji je najvjerojatnije živio oko 700. pr. Kr., govori o vinu kao o Dionizovu daru. Pjesnik Arhiloh, koji je bio aktivan u sredini sedmoga stoljeća pr. Kr., umom ojačanim vinom, tvrdi da zna pjevati Dionizovu pjesmu ditiramb.⁴⁷

5. Sljedbenici

Kako je Dioniz bio povezan sa životinjama, tako su bili i njegovi sljedbenici. Menade su ponekad prikazane kao divlje životinje koje često nose srneću ili leopardovu kožu, ponekad kao odojčad divljih životinja, a ponekad kako se hrane sirovim mesom dok nose srneću kožu. Hranjenje sirovim mesom, čin koji razlikuje životinje od ljudi, poistovjetilo je u mitu menade sa životinjama, a jedna referenca na natpisu u Miletu (276. pr. Kr) sugerira da je neka količina sirovog mesa u dionizijskom kultu zbilja bila pojedena, no ne nužno tim divljaštvom kojim je prikazano. Dioniz je isto nazivan *omestes*, „onaj koji jede sirovo meso“.

Muški sljedbenici Dioniza, poznati kao satiri, imaju neke životinjske karakteristike, a to su golotinja i konjski rep. Čini se da nisu izvorno bili povezani s Dionizom. U 6. st. pr. Kr. postali su dijelom njegove pratnje, kao što su to činili nešto slični sileni, što je rezultiralo time da su riječi satir i silen bile upotrebljavane naizmjenično. Muškarci i dječaci odijevali su se (ili bolje razodijevali) kao satiri. Slike na vazama koje prikazuju kola koja simboliziraju brod, sadržavajući Dioniza i satire koji sviraju flaute, bile su zasigurno inspirirane godišnjim festivalom na Antesterijama, gdje su muškarci odjeveni kao satiri odigrali mitski događaj koji je predstavljao dolazak Dioniza. Ova vrsta predstave bila je prethodnicom drame. Na velikim su se dionizijama muškarci odijevali u satire kako bi mogli biti dijelom zbora u satiričkoj drami. U misteriji i kultu bilo je moguće postati satir, ovan, bik ili jare.⁴⁸

⁴⁷ R. Seaford, *Dionysus*, Routledge, New York, 2006., str. 15 – 16

⁴⁸ R. Seaford, *Dionysus*, Routledge, New York, 2006., str. 24

Satiri miješaju ljudskost, animalnost i besmrtnost. Odjenuti se kao satir znači steći drugi identitet kao besmrtno stvorenje u prisutnosti Dioniza, urušavajući sve tri kategorije živoga bića u jedno; čovjeka, životinju i božanstvo. Štoviše, satiri su stvorenja divljine koji ipak pripadaju središtu polisa. Kao što Dioniz veže divlje za svoj jaram i civilizira praksu ispijanja vina, tako su u satirskoj drami satri često prisutni pri transformaciji prirode u kulturu, primjerice kod prvog dobivanja vina i grožđa ili kod lirskog zvuka koji zvoni iz oklopa mrtve kornjače.⁴⁹

Na kraju se sama priroda pridružuje dionizijskom kultu. Iz kamena koji je udarila menada svojim tirsosom potječe voda, a skačuće menade i Dioniz plešu. Kada su opsjednute, menade vuku mlijeko i med iz rijeka. Kada su na planini Kiteron zamahnuli svojim tirsosima i prizvali svoga boga, cijela planina i divlje životinje pridružile su se njihovoj bakanaliji, i ništa nije ostalo mirno. U paenu⁵⁰ posvećenom Dionizu napisanom u Delfima između 340. i 339. pr. Kr. svi besmrtnici i smrtnici raduju se rođenju Dioniza, a zemlja se trese i pleše.⁵¹

6. Antesterije

Ime antesterijanskog festivala Grci su povezali s cvjetanjem proljeća. Festival se održava u sredini mjeseca proljeća, antesteriona, koji bi godišnje bio smješten oko siječnja i veljače. Ime mjeseca i festivala poznati su i Atenjanima i Jonjanima te zbog toga najvjerojatnije datiraju prije jonske selidbe. U Ateni je festival je bio nazivan Starim Dionizijama, u kontrastu s Velikim Dionizijama koje su bile uvedene u 6. st. pr. Kr. Malo Dionizovo svetište u „močvari“, *en limnais*, bilo je otvoreno samo jednom godišnje za festival dvanaestog dana antesteriona, dana koji je, prema sakralnim obračunima, trajao od zore do zore. Budući da nije bilo močvare ili bare u okolici Atene, svetište se nalazilo na atičkoj agori, a ime i običaj najvjerojatnije su došli s Dionizovim kultom.

Festival se proteže na tri dana; Pithoigia, Choes, Chytroi, što bi u grubom prijevodu bilo: Dan otvaranja ćupova, Vrčevi i Lonci, nazvani prema jednostavnim potrepština za ispijanje vina i varivu pripremljenom u loncima. Strogi običaji diktirali su da vino pripremljeno za jesen nije smjelo biti načeto do proljeća i zato je nastao festival koji je bio fiksiran na kalendaru i koji je bio izvan utjecaja promjenjivosti poljoprivredne godine. Prema

⁴⁹ Isto, str. 24 – 25

⁵⁰ Paen – vrsta pjesme

⁵¹ R. Seaford, *Dionysus*, Routledge, New York, 2006., str. 25

atičkim povjesničarima, u Dionizovom svetištu *en limnaisu* Atenjani su obično miješali vino i kušali ga iz vrčeva koji su donijeli sa sobom do svetišta. Oduševljeni mješavinom, slavili su Dioniza pjesmama i plesom te ga prizivali ga kao Cvjetajućeg, Ditirambosa, Pijanca i Olujnog.

Početak otvaranja nove berbe, žrtva najboljeg voća, događa se kod svetišta koje je otvoreno za taj događaj samo u sumrak. Dan je ispunjen pripremama. Glinene posude prenošene su s malih vinograda raštrkanih po cijeloj okolici. Manji posjednici, nadničari i robovi dolaze u grad, a poznanici i stranci ispred svetišta čekaju večer. Kada se počnu otvarati ćupovi, Dioniz je slavljen s prvim žrtvama ljevanicama.⁵²

Na Danu vrčeva ispijanje mladog vina pretvara se u natjecanje. Svaka osoba dobiva svoju mjeru miješanog vina u posebnom vrču, *oenkoi*, koji ima zapreminu veću od dvije litre. Prva osoba koja ispije cijeli vrč je pobjednik. Robovi i djeca pridružuju se ovom natjecanju. Kada djeca napune tri godine, uvedeni su u obiteljsku zajednicu na festivalu Apaturia. Apaturia je festival koji se održava u kasnoj jeseni. Sudionici prisustvuju ispijanju vrčeva koristeći jako mali vrč. Rođenje, Choes (Ispijanje vrčeva), *ephebia* (adolescencija) i brak bili su miljokazi u svačijem životu. Preminulom dojenčetu umetnut je mali vrč u grob da se nadoknadi ono što će propustiti, a scene koje su naslikane na ovim vazama daju živu sliku dječjeg festivala sa stolnim žrtvama, vrčićima i sa svakakvim igračkama i igrama.

Ovaj dan radosti ipak je dan oskrnavljenja. Vrata kuća bila su svježe obojana smolom, a lišće pasjakovine žvakano je odmah ujutro da bi se otjerali duhovi. Sva su svetišta zatvorena i ograđena. Tog je dana pristup bogovima prekinut, a poslovi i običaji koji trebaju zakletvu ili prisegu zaustavljeni su. Grad je popunjen nesvakidašnjim gostima za koje tradicija antike ne može dokučiti tko su zapravo. Bili su to Karijanci (stanovnici Karije) ili Kere (ženski duhovi smrti), stranci ili destruktivni duhovi, koji su kasnije interpretirani kao duše mrtvih. Te dvije priče ipak se spajaju kada se Karijanci pojavljuju u etiološkoj legendi kao bivši stanovnici Atike. Prastanovnici i duhovi predaka koriste se naizmjenično kao termini za one duhove koji su pozvani na objed određeni dan. U Ugaritu se *rephaiti* pojavljuju kao gosti, nekada kao divovi iz starih vremena, nekada kao duhovi preminulih. To su zapravo maskirani zabavljači, što je razumljivo jer je Dioniz bog vina i bog maske. Maskiranje je moralo biti dijelom Antesterija, a u popularnom obliku nije bilo službeno organizirano, zbog čega, izuzev

⁵² W. Burkert, *Greek Religion*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985., str. 237

nekoliko naznaka na oslikanim vazama, ne znamo ništa o tome običaju, ali znamo za kola u povorci s kojih sudionici vrijeđaju.⁵³

U ovakvoj atmosferi čak i natjecanje u ispijanju vina ima uznemirujuć aspekt. Kada svaka osoba dobije mjeru vina, svi počinju piti u isto vrijeme na zapovijed arhonta bazileja. Svaka osoba ima svoj stol i niti jedna riječ ne smije biti izgovorena. Najveća mjera zajedništva upravo je povezana s najvećom mogućom izolacijom sudionika. Etiološki mit govori nam kako je ovo u Ateni doživio Orestes, koji je ubio svoju majku, tako da je družina u kući i za stolovima bila povučena zabranom komunikacije, bilo to kroz jelo, piće ili govor. Takva je atmosfera rituala: sudionici piju na Danu vrčeva kao osobe koje su onečišćene ubojstvom, a zato su isključeni iz svetišta.

Krvavi mitovi koji se skupljaju oko prvog ispijanja vina nisu oskudni. Inačica koja je pronašla svoj put literaturi bila je povezana s antičkim vinarskim selom, Ikarijom. Dioniz je posjetio Ikarija, mitološkog čovjeka, i naučio ga kako zasaditi vinovu lozu te proizvesti vino. Kada je Ikarij prvi puta svojim suseljanima ponudio svoje prvo vino, oni su ga ubili jer su mislili da ih je otrovao. Postojala je i priča o dobavljačima vina s Etolije koji su bili ubijeni u Ateni. Povezanost crvenog vina s krvlju široka je i prastara.⁵⁴

Najslikovitiji mit o tome bio bi onaj u kojem je Dioniz, bog vina, bio ubijen i rastrgan te pripremljen da posluži kao obredno piće. Kasnohelenistički alegoristi prvi su to otvoreno rekli. Za njih je Dioniz ime za vino, a njegova patnja simbolizira proizvodnju vina. Za rani period pod utjecajem Homera, bog je po definiciji besmrtni i ne može biti ubijen. Zato arhaične legende uvode ljude u priče o ubojstvima, ili, u najboljem slučaju, heroje koji se osvećuju. U tajnim mitovima misterija priče su bez sumnje bile drugačije. Mit o Dionizovu komadanju možda je isto toliko star kao i same Antesterije. Naravno, i kada bi sakrament uzgajanja vina mogao biti pronađen, to ne bi bio ultimativni izvor za mit, nego transpozicija rituala životinjske žrtve sa svojom kombinacijom krvne krivnje i zajedničkog objeda.⁵⁵

Karakteristika festivala koja se povezuje s lovom i ritualom žrtvovanja sakupljanje je kostiju. Dan vrčeva završava na sličan način. Određeno je da se, kada ispijanje završi, vijenci bršljana, koji su bili prethodno nošeni, ne smiju ostaviti kod svetišta jer su bili pod istim krovom kao Orestes. Umjesto toga svaka bi osoba trebala zavezati svoj vijenac oko svog vrča i odnijeti ga do svećenice u svetište. Kao što Aristofan kaže, u pijanoj masi pijanci teturaju do

⁵³ W. Burkert, *Greek Religion*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985., str. 237 – 238

⁵⁴ Isto, str. 238

⁵⁵ W. Burkert, *Greek Religion*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985., str. 238 – 239

svetišta *en limnaisa*, a slike na vazama često prikazuju ove teturajuće figure s njihovim ispražnjenim vrčevima.

Ovome svetištu pripada četrnaest žena jednostavno nazvanima Velečasne, koje je postavio arhont bazilej. One su odgovorne njegovoj ženi. Ona vrši zakletvu s Velečasnama, i, što je puno značajnije, darovana je samome bogu. Njihovo sjedinjenje događa se u svetištu na Agori.

Nigdje drugdje grčka kultura ne priča toliko jasno kao o ritualu vjenčanja. Ono što su pisci zabilježili dopunjeno je slikama na vazama, koje ili pokazuju „kraljicu“ u povorci praćenoj satirima, ili vjenčanje Dioniza i Arijadne okruženo pijancima na Danu vrčeva. Kako je „brak“ bio konzumiran pitanje je koje ostaje neodgovoreno. Je li legla s hermom, skulpturom boga Dioniza, ili se arhont bazilej pojavio s maskom boga? Optužnica jednog oratora protiv nevjerne žene daje nam samo aluzije: *“Ova žena donijela je neizrecive žrtve za grad, vidjela je ono što kao ne-Atenjanka ne bi smjela vidjeti. Takva žena ušla je u sobu u koju mnogo Atenjana nije ušlo osim žene „kralja“. Izvršila je zakletvu s Velečasnama koji su pohodile svoje svete činove, bila je dana Dionizu kao žena, vršila je za grad mnoge svete, tajnovite prastare prakse za bogove.”*⁵⁶

Vjenčanje se događa noću. Jedna priča govori kako pijanci na Danu vrčeva stoje s bakljama oko postelje Dioniza i Arijadne. Jasnija slika onoga što se dogodilo u nazočnosti Velečasnih možda se može uočiti gledajući scene lenejskih⁵⁷ vaza. One su prikazane kako toče i piju vino, plešu ispred Dionizova idola, bradate maske, ili ispred dvije maske koje gledaju dva različita smjera, obješene na stup.⁵⁸

Trinaestog Antesteriona, Dana lonaca, žitarice su svih vrsta, zajedno s medom, skuhanе u loncu. Ovo je najprimitivnije jelo ranih poljoprivrednika, starije od pronalaska mljevenja žitarica u brašno i pečenja kruha. Preživjelo je u pogrebnim običajima sve do danas. Ideja jela za mrtve dovela je do krivog vjerovanja da je živima bilo zapravo zabranjeno jesti iz tih lonaca. Prema punim izvještajima, samo je svećenicama bilo zabranjeno. Objed iz lonca povezan je s mitom o poplavi. Kada se voda povukla, preživjeli su bacili sve što su mogli pronaći i skuhalі to kao njihov prvi obrok nakon kataklizme što je bila prilika za skupljanje novih snaga i za sjećanje na mrtve. Žrtvuje se htoničkom Hermesu u slavu mrtvih i

⁵⁶ Isto, str. 239

⁵⁷ Leneje su bili festivali dramskog natjecanja vjerojatno povezani s Antesterijama.

⁵⁸ W. Burkert, *Greek Religion*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985., str. 239 – 240

jede se iz lonaca da bi se povratio život. Dan oskrnavljenja je gotov, maske i mrtvi gube svoja prava: „*Izlazite van Karijanci, Antesterije su završene.*“

Novi početak označen je natjecanjima. Specijalitet je za djecu na ovaj dan, posebno za djevojčice, ljuljanje. Slike na vazama često pokazuju ljuljanje u ritualnom okviru, nespomenutom u tekstovima. Postavljena je svečana stolica prekrivena haljinom i krunom, a pored nje stoji otvorena velika posuda (*pitthos*), gdje igra ulogu i pročišćavanje vatrom i parfemom.⁵⁹

O ovome postoji mračan mit koji je nastavak priče o prvom proizvođaču vina, Ikariju. Njegova žena, Erigona, bila je u potrazi za svojim ocem dok god nije pronašla njegovo tijelo u bunaru. Zbog toga se objesila. U činu iskupljenja, ovaj užasan događaj ponavlja se u bezazlenom ljuljanju atenskih djevojčica. Smrt djevice objašnjava mračniji aspekt rituala vjenčanja, a postojala je i priča u kojoj je Dioniz Erigonu uzeo za ženu. U isto vrijeme, slika mrtvoga oca priziva specifičnu atmosferu na dan vrčeva. Kada se djeca ljuljaju, kretnje života prevladavaju, izlazeći iz oskrnavljenja i strave usmjerivši se prema budućnosti koja najavljuje proljeće.⁶⁰

Nije teško raspoznati ritam trodnevnog festivala, a možemo vidjeti i sličnost s Velikim petkom i Uskrsom. Mitsko objašnjenje, doduše, komplicira slika koja je nametnula dosta heterogene priče: dolazak Dioniza te smrt Ikarija i Erigone, zabavljanje Orestesa i poplava. Ove se priče slažu jedino u svojoj dubini katastrofe, krivnje i iskupljenja. Festival uzgajivača vina, održan na početku cvjetanja proljeća s referencom na vrijeme branja grožđa u jeseni, potiče cijeli grad na kretnju. Počevši od obitelji i kućanstva, festival se proširuje kako bi zahvatio viši sloj aristokracije i niži sloj male djece, djevojaka i robova. Svakodnevni je život suspendiran uslijed vrata s kojih se sjaji smola, maskiranih zabavljača, sablasnih duhova, dubokih uvreda i opće pijanosti. Bogovi su grada isključeni, a jedino su Dioniz i Hermes nazočni. Sudjelovanje u doba slobode stvara zajedništvo i daje djeci posebice nov status. Atenjanin postaje svjestan njegove pripadnosti gradu s činjenicom da sudjeluje u slavljenju Antesterija.⁶¹

Uloga arhonta bazileja i njegove žene bez sumnje je jako stara, iako nema direktne korijene u mikenskom kraljevstvu. U linearnom B bazilej nije zapravo kralj nego poglavar ceha, naročito kovača. Tako opet Antesterije nemaju nikakve veze s Akropolom i

⁵⁹ Isto, str. 240

⁶⁰ Isto, str. 240 – 241

⁶¹ W. Burkert, *Greek Religion*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985., str. 241

Erehtejem⁶², nego su najvjerojatnije uvijek pripadale seljacima i obrtnicima. Bog vina neodvojiv je od ovog festivala, a njegovo je ime ovdje rano zabilježeno. Zanimljivo je povezati arheološke pronalaskе u hramu na otoku Kei s Antesterijama. Ondje pronalazimo veliku glavu od terakote iz 12. st. pr. Kr., postavljenu kao simbol kulta koji je morao imati isti učinak kao maska postavljena u Antesterijama. Pronalazimo čak i ranije statue plešućih žena napravljene od terakote. Jesu li to velečasne koje plešu oko Dioniza i sežu čak u 15. st. pr. Kr.? To će ostati pretpostavka.⁶³

7. Orfej

Kako bismo mogli razumjeti Dioniza, moramo razumjeti i jednog od njegovih najvećih proroka, ili, u najmanju ruku, proroka koji je reinterpreтирао Dionizov kult, a to je legendarni Orfej. Orfejeva se individualnost odbija utopiti u mase kao što je to bilo prije u dionizijskom kultu, što je siguran zaključak studije povijesti tog kompleksnoga lika. Nekada se može činiti da će se spojiti s Apolonom, bogom koji svira liru, a nekada, misleći na njegovu smrt, pitamo se je li možda inkarnacija trakijskog Dioniza. Uvijek se pojavljuje kao nešto drugačije, ne baš kao drugi bogovi i definitivno više nego samo apstrakcija njihovih određenih kvaliteta. Uistinu, zbog kompleksnosti njegova karaktera proučavatelji su, suvremeni i nesuvremeni, mislili da Orfej nije jedna personalnost nego dvije ili više njih. Prvo što je potrebno jest da se sam njegov karakter opiše.

Neke strane Orfejeva karaktera možemo upoznati opisivanjem povijesnih izvora i pričanjem mita o Orfeju. Orfej je prije svega glazbenik koji svira magijom u svojim notama. Eshil ga je poznaо kao čovjeka koji je mogao začarati cijelu prirodu svojim pjevanjem. Ovo nije bilo samo njegovo svojstvo u grčkoj mitologiji jer su i drugi likovi posjedovali tu moć. To su bili likovi poput Linusa, Orfejeva učitelja, Museja, njegova učenika, Tamirija iz Trakije i Amfiona iz Teba, ali baš kao što Apolon nije imao dorasle suparnike u sviranju, iako je Hermes možda izumio liru, tako je Orfej bio superioran među herojima. Možemo na više mjesta pronaći naznake Orfejevih glazbenih moći.

⁶² Erehtej je Posejdonov sin i osnivač Atene.

⁶³ W. Burkert, *Greek Religion*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985., str. 241 – 242

Pobliže je s glazbom bila spojena magija, a za neke je Orfejevo ime bilo spojeno s čarima, čarolijama i čarobnim riječima. Najmanje tisuću godina bilo je to ime kojim se magija prizivala.⁶⁴

Orfej je bio prorok određenog tipa misterije-religije, to jest modifikacije dionizijskih misterija. Njegova učenja bila su utjelovljena u njegovim svetim pismima koja su imala različite povijesne izvore. Vjerovanje u njegovu starost bilo je pomiješano s činjenicom da je bio pjesnik. Neki su smatrali da je izmislio pisanje, a neki su mislili da je bio jako star te nisu vjerovali da je sam zapisao svoje pjesme. Toliko je bila snažna religiozna svrha i poruka njegovih pisanja, da se umu poput Platonova činilo da bi ih bilo uopće neumjesno klasificirati kao poeziju.⁶⁵

Orfejev utjecaj uvijek je bio na strani civilizacije i umjetnosti mira. U vlastitom karakteru nije bio heroj u modernom smislu. Njegova izvanredna kvaliteta bila je takva blagost da je nekada prelazila u potpunu mekoću. Potpuno je slobodan od bilo kakvih ratobornih atributa, razlikujući se od boga-strijelca, Apolona, kojemu na neke druge načine jako slični. S druge strane, atmosfera mirnoće koja ga okružuje čudno se razlikuje od normalnih navika divljega boga s planine čiju je religiju prihvatio, posebno uzimajući u obzir Dionizov stariji kult i mitove koji su povezani s njim. Glazba može ushićivati isto koliko može i umirivati. Čini se da činele i bubnjevi trakijske ili frigijske orgije imaju malo toga zajedničkog sa slatkim tonovima Orfejeve lire. Moć je lire bila ta da je omekšala srca ratnika i usmjerila njihove misli miru, isto kao što je mogla ukrotiti divlje životinje. Ljudi i životinje skupljali su se kako bi mogli čuti njegovu pjesmu. Na slikama vaza koje prikazuju tu temu, izraz lica slušača točno nam govori kako na njih utječe Orfejeva glazba. Ovo se zrcali u kasnijim tvrdnjama da je Orfej svirajući i pjevajući pridobio Grke, promijenio srca barbara i ukrotio divlje životinje. Potaknuo je ljude da napuste kanibalističke gozbe, običaj koji se u grčko-rimskim vremenima pripisivano mnogim bogovima, a s Orfejem se ovo povezivalo još od 5. st. pr. Kr. Isto je učio ljude umijećem agrikulture i na taj je način usmjerio njihove prirode prema miru i blagosti. Jedan je pisac napisao: „Čak su orfičke inicijacije i obredi bili povezani s ratarstvom. To je zapravo objašnjenje mita kada ga se opisuje kako šarmira i omekšava srca svih. Obradjeni plodovi koje nudi ratarstvo imaju civilizirajući efekt na ljudsku

⁶⁴ W.K.C. Guthrie, *Orpheus and Greek Religion*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993., str. 39

⁶⁵ Isto, str. 39 – 40

*prirodu i općenito na navike životinja, a životinjske sklonosti u našim srcima ratarstvo odbacuje i smiruje.*⁶⁶

Ulaženje u misterij dionizija istovjetno je oslobođenju od jada i pritisaka svakodnevnog života. Takvo je stanje blagoslov. U samom središtu tog blagoslova postoji element divljaštva, kada oni zaneseni postaju lovci životinja i ljudi. Hranjenje je sirovim mesom jeziv vrhunac dionizija. Atavistički izvor vitalne energije probija se kroz koru pročišćenog javnog, građanskog *biosa*. Čovjek, ponižen ili zastrašen svakodnevnim životom, može se u orgijama osloboditi od svega što ga tlači. Misterijska zanesenost postaje božansko otkriće, smisao u sredini svijeta. Premda su dva najpoznatija dionizijska elementa alkohol i seksualno uzbuđenje, i bez njih se može doći do prosvjetljenja. Dvije stvari iz helenističkog razdoblja otkrivaju daljnji razvoj dionizija: (1) omražene bakanalije, koje su ugušene u Italiji 186. g. prije Kr. i freske *Villa dei Misteri* u Pompejima. U *Bakanalijama* se inicijacija sastojala od *inter alia* u trpljenju homoseksualnog čina. Na freskama je prikazan ogroman falus, sakriven u košari, koji se nalazi blizu boga, a žena prikazana na fresci mora ga otkriti. Oblici inicijacija razlikovali su se od grupe do grupe, od razdoblja do razdoblja.⁶⁷ Upravo će dionizijsko prosvjetljenje bez alkohola i seksa pripasti Orfeju.

Najveća razlika koja postoji u dionizijama razlika je između staroga kulta i onog Orfejevog. Dok je stariji kult bio dosta povezan s onim karnalnim (putenim/čulnim/seksualnim), Orfeju nastrojen kult pokušavao se povezati s čistoćom od karnalnosti. Orfej uvodi reforme u dionizije.

Tako Platon u *Fedonu* (69 c–d) ističe da oni koji su izvršili inicijaciju vjerojatno nisu budale. Sljedbenici misterija govore o čišćenju koje je u skladu s ostvarenjem božanske prirode.⁶⁸

Bog orfičke religije bio je Dioniz, a Orfej utemeljitelj te religije.⁶⁹ Mit o Orfejevu komadanju govori nam da je Orfej, iako pogiba sličnom smrti kao Dioniz, bio drugačiji od Dioniza te tako povezaniji s bogom Apolonom, premda ostaje Dionizov prorok. Dok Orfej svira na način koji je Apolonu drag, privlači oko sebe divlje dionizijske životinje. U Orfeju

⁶⁶ W.K.C. Guthrie, *Orpheus and Greek Religion*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993., str. 40

⁶⁷ W.K.C. Guthrie, *Orpheus and Greek Religion*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993., str. 41

⁶⁸ Plato, *Phaedo*, Oxford University Press, Oxford, 2002., str. 23

⁶⁹ W.K.C. Guthrie, *Orpheus and Greek Religion*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993., str. 41

pronalazimo najbolji spoj apolonijskih i dionizijskih karakteristika. Na temelju sklada između te dvije vrste božanskih karakteristika rodit će se grčka tragedija.

Religija Dioniza postojala je prije Orfeja, isto kako je judaizam postojao prije rođenja Isusa. Znamo da nijedan religijski reformator u povijesti nije htio biti smatran pobunjenikom, barem u njihovim tumačenjima. Poznato je da Orfej kaže, kao što je i Isus govorio: „*Nisam došao uništavati, nego ostvarivati.*“ Među kršćanima bilo je (1) onih koji su nastavljali biti povezani sa starim Mojsijevim zakonima i (2) onih koji su prihvaćali samo Kristovu riječ. Slično tome, među sljedbenicima Orfeja bilo je i onih koji su mu se klanjali na stare načine. Zasiurno je mnogo starih dionizijskih običaja bilo pod nazivom novoga.

Za Orfeja je odredbeno sljedeće učenje: čovjekova duša može se ponovno roditi u tijelu zvijeri te se može ponovno uzdići od zvijeri do čovjeka. Slijedi da je duša jedna i da je sav život srodan, stoga se najvažnija orfička zapovijed odnosila na zabranu jedenja mesa.⁷⁰

Kako bi se postiglo spasenje, bilo je potrebno živjeti prema orfičkim kanonima čistoće, u čemu se očituje snaga Orfejeve reforme.

U Platonovim *Zakonima* (782 c-d) piše: „*Još i sada vidimo da je kod mnogih ljudi ostao običaj da jedni druge žrtvuju. I, protivno tome, čujemo da se ljudi nisu usuđivali okusiti ni goveđeg mesa i da se žrtve bogovima nisu sastojale od životinja, već od kolača, plodova namazanih medom i drugih takvih čistih darova. Od mesa su se suzdržavali jer ga nije bilo dopušteno jesti, niti krvlju kaljati žrtvenike bogova. Tadašnji su ljudi živjeli na orfički način, jedući samo ono što je neživo, a suzdržavajući se od svega što je živo.*“⁷¹

Prema Aristofanu, Orfej je bio slavan zbog dvije stvari. Otkrio je putove u inicijaciju i naučio je ljude da se suzdrže od ubijanja. Ovo su, dakle, najupadljivije stvari koje određuju Orfeja. Dakle, sljedeće su dvije stvari nužne za spasenje i dionizijsko prosvjetljenje: (1) inicijacija/usavršavanje (čišćenje) i (2) dijeta bez mesa.⁷² Postoji element koji je preostao iz starih dionizija. Riječ je o jedenju sirove hrane, odnosno mesa. Od toga su se orfički reformatori pokušali ograditi. Zabrana ubijanja životinja i jedenje sirovog mesa trebali su važiti i u svakidašnjem javnom životu, a životinje se nisu smjele žrtvovati bogovima.

⁷⁰ Isto, str. 195 – 196

⁷¹ Plato, *The Laws of Plato*, The University of Chicago Press, Chicago, 1988., str. 174

⁷² W.K.C. Guthrie, *Orpheus and Greek Religion*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993., str. 196 – 197

Orfički spisi htjeli su naučiti ljude da svetkuju Dioniza bez omofagije. Ideja fizičke apsorpcije samoga boga prepušta mjesto duhovnom ujedinjenju i čistom životu.

Jesu li ovi orfički pokušaji reforme bili zapravo početak moraliziranja i odskakanja od prave biti dionizijskog kulta?

Tim reformama počelo se iz dionizijskog kulta izbacivati ono iracionalno, a umjesto toga uvodilo se ono racionalno. Tako se dionizijski kult stavlja pod veći znak boga Apolona, što može biti početak zatamljivanja Dioniza. Takva promjena zacijelo nije imala namjeru ugroziti čovjeka, a, sudeći prema Nietzscheu, povijest pokazuje da je upravo to početak propasti pravog čovjeka.

8. Identitet

Tko je Dioniz? On je bog ekstaze i terora, divljine i najsvetijeg oslobođenja, poludjeli bog čija pojava tjera čovječanstvo u ludilo, gdje u samom svom rođenju pokazuje svoju misterioznu i paradoksalnu prirodu.⁷³

Mit Dionizova rođenja, koji su učenjaci pokušali svesti ni na što do povijesne slučajnosti, najuzvišeniji je izraz njegova postojanja. Baš kao što zapanjujuća slika Atenina rođenja iz glave njezina oca Zeusa može biti zamišljena jedino u duhu njezina postojanja gdje glava predstavlja um, tako je Dioniz pod munjama stvorio da, kao enigmatski bog, duh dvojne prirode i paradoksa, ima ljudsku majku i da od rođenja pripada dvama oblastima. To su božanska i ljudska oblast.⁷⁴

Mit njegove pojave među ljudima, kao i mit rođenja boga, ima nešto neobično uzbuđujuće u sebi. Ušao je u svijet drugačije od drugih bogova i otkriva čovjeka na svoj poseban način. U oba slučaja njegova je pojava potresna, uznemirujuća i nasilna. Kao sve nasilno, potiče otpor i uzrujanost. Odmah se na njegovu rođenju bogovi ustaju kao njegovi neprijatelji. Strašni nemiri izazvani su u njegovoj blizini. Uništenje njegove majke popraćeno je patnjom, nevoljom i nasilnim smrtima svih onih koji su pokazali veće zanimanje za malog dječaka, počevši s njegovom tetom, Inom, koja se poludjela baca u more s vlastitim djetetom u naručju. Na taj način, čak i otkrivenje boga koji je postao čovjekom stvara divlje osjećaje, ljutnju i protest među ljudima. Minijeve kćeri odbile su pratiti zov boga s dobrim razlogom.

⁷³ W. F. Otto, *Dionysus - Myth and Cult*, Indiana University Press, Bloomington i London, 1965., str. 65

⁷⁴ Isto, str. 73

One na koje je utjecao otima iz bračnih obveza i moralnosti te ih pari s misterijama i ludilom kaosa noći. One, međutim, žele ostati vjerne svojim kućanskim obvezama i pomagati svojim muževima do onoga trenutka kada ih Dioniz potakne najjačim utjecajem svog ludila. Kralj Pentej ljuti se i ne želi dopustiti ženama da plešu s pomahnitalim bogom i time kidaju svoje veze sa skromnošću. Perzej u Argosu suprotstavlja se Dionizu s naoružanom vojskom. Mijenjajući formu, mit u kojemu se čovjek suprotstavlja Dionizu ponavlja se.⁷⁵

J. E. Harrison, koja je prva istaknula da je Dioniz, bog vina, kasnija verzija Dioniza, boga piva, također zvanog *Sabazius*, smatra da tragedija ne dolazi od riječi *tragos*, koza, kao što to Vergilije navodi, nego od *tragos*, strvino žito, koje se u Ateni koristilo za proizvodnju piva. Dodaje da se na ranim slikama na vazama u Dionizovu društvu nalaze ljudi-konji, a ne ljudi-jarci, i da je košara s voćem na početku služila kao sito za žito. Libijske i kretske koze dovedene su u vezu s vinom, a heladski konji u vezu s pivom i nektarom. Tako su Likurga, koji se suprotstavio kasnijem Dionizu, rastrgali divlji konji, svećenice boginje s kobiljom glavom, a radi se o istoj sudbini koja je ranije snašla Dioniza. Priča o Likurgu miješa se s nejasnom pričom o prokletstvu koje je zahvatilo njegovu zemlju nakon ubojstva Drijada (hrast). Drijad je bio kralj hrastova kulta i svake je godine bio ubijan. Rezanje njegovih udova služilo je za zarobljavanje njegova duha, a rušenje svetih hrastova kažnjavalo se smrću. Kotita je ime božice u čiju su čast izvođeni edonski obredi.

Bog Dioniz fizički je prikazivan kao lav, bik ili zmija, jer su ovo bili kalendarski amblemi trodijelne godine. Rođen je zimi kao zmija (odavde njegova zmijska kruna), u proljeće postaje lav, a ubijen je i pojeden kao bik, jarac ili jelen sredinom ljeta. To su bile njegove preobrazbe kada su ga napali Titani. Vjerojatno je kod Orhomenjana leopard zauzeo mjesto zmije. Njegove misterije podsjećale su na Ozirisove.⁷⁶

Agava, majka Penteja, Mjesečeva je božica koja vlada bučnim pivskim gozbama. Tri sestre komadaju Hipasa, a paralela se nalazi i u velškoj priči o Puilu, princu Difeda koji, uoči svibanjske svetkovine Rijanona⁷⁷, proždire ždrijebe, zapravo sina Pridetija (briga). Posejdona u obliku ždrjebeta pojeo je njegov otac Kron. Smisao ovoga mita nalazi se u tome da su antički rituali, u kojima menade s kobiljom glavom trgaju godišnju žrtvu dječaka, Sabazija, Bromija, i živog ga jedu, što je simbol za žrtvovanje, potisnuti Dionizovim pijankama.

⁷⁵ Isto, str. 74 – 75

⁷⁶ R. Graves, *Grčki mitovi*, CID-NOVA, Zagreb, 2003., str. 76

⁷⁷ od Riganton, velika kraljica

Nar koji je iznikao iz Dionizove krvi bio je isto kao i drvo Tamuza-Adonisa-Rimona. Otvoreni zreli plodovi bili su nalik rani i iznutra su se vidjele crvene sjemenke. Ovo simbolizira smrt i obećano uskrsnuće koje se nalazi u rukama božica Here ili Perzefone.⁷⁸

Drugi bogovi, poput Apolona, pojavljuju se i vraćaju nazad, samo Dioniz nestaje na neobjašnjiv način iz kruga svojih sljedbenika ili je progutan u dubinu. Isto koliko je iznenadan njegov dolazak, isto toliko iznenadan je njegov odlazak. Na agrionskom festivalu u Heroneji žene su tražile Dioniza i vratile se da bi izvijestile kako je Dioniz pobjegao muzama i sakrio se među njih.⁷⁹ U Orhomenu su se tri Minasove kćeri, Alkitoja, Leukipa i Arsipa, odbile pridružiti u pijančevanju, iako ih je Dioniz pozvao u obliku djevojke. Budući da su ga odbile, postepeno se počeo mijenjati u lava, bika i u leoparda, a to ih je izludjelo. Leukipa je ponudila vlastitog sina Hipasa kao žrtvu i tri su ga sestre rastrgale i požderale te odjurile u planine sve dok ih Hermes nije pretvorio u ptice. Za Hipasovo ubojstvo zato se svake godine kaje na Orhomenu, festivalu nazvanom Agrionija gdje žene glume da traže Dioniza. Složivši se da je pobjegao s muzama, sjede i prepričavaju zagonetke do onog trenutka kada svećenik Dioniza pojuri iz svoga hrama mačem i ubije onu ženu koju prvu uhvati.⁸⁰ Prema vjerovanjima stanovnika Argosa, Dioniz je skočio u jezero Lerne. To je u isto vrijeme predstavljalo njegov ponor u podzemlje i žrtvu čuvaru vrata podzemlja na Dionizovom festivalu. Slična je priča da je Perzej uništio Dioniza i bacio ga u rijeku. Jedna orfička himna govori kako se odmarao dvije godine u svetoj kući Perzefone nakon njegova odlaska.⁸¹ Sada, kada je nestao, trebao se isto toliko naglo pojaviti izgledajući pijano i ošamućeno se smijući, ili je trebao izroniti iz tame u obliku podivljalog bika.⁸²

Nebitno kada i odakle dolazi, plovio preko mora u čudesnom brodu, izranjao iz dubine mora ili kao novorođenče otvarao svoje božanstvene oči, njegova strast obuzima žene koje su ga čekale, bacajući se naprijed i nazad, razbacujući svoju kosu i mahnitajući, kao da je on taj koji mahnita.⁸³

Divlji duh onog užasavajućeg koje se ruga svim zakonima i institucijama, otkriva se kao pojava koja prethodi uskoro dolazećem bogu. Ovo je fenomen pandemonija i njegove srodne sličnosti, smrtne tišine.

⁷⁸ R. Graves, *Grčki mitovi*, CID-NOVA, Zagreb, 2003., str. 77

⁷⁹ Plutarch, *Moralia*, svezak 9., Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1961., str. 111

⁸⁰ R. Graves, *Grčki mitovi*, CID-NOVA, Zagreb, 2003., str. 74

⁸¹ T. Taylor, *The Mystical Hymns of Orpheus*, Reeves and Turner, London 1896., str. 112

⁸² W. F. Otto, *Dionysus - Myth and Cult*, Indiana University Press, Bloomington i London, 1965., str. 79 – 80

⁸³ Isto, str. 82

Pandemonij s kojim se Dioniz i njegova pratnja pojavljuju, pandemonij koji ljudska horda, pogođena njegovim duhom, oslobađa, iskreni je simbol religiozne ekstaze. Sa stravom koja je u isto vrijeme začaranost, s ekstazom koja je kao paraliza, nadjačavajući svu prirodnu i uobičajenu percepciju osjetila. Strava se pojavljuje, i u svojoj najjačoj silini, čini se kao da je poludjela buka zapravo duboka tišina.

I druga božanstva pojavljuju se u središtu pandemonija. To su ona božanstva koja su prirodno bliska Dionizu i koja su povezana s njime u kultu i mitu. Najprije, Artemida, koju je Homer nazvao Dama vike i Demetra, velika Majka. Nitko ne uživa u buci kao Dioniz.⁸⁴

Samo njegove titule označavaju ga kao boga urnebesne divljine. Nazvan je „onaj koji riče“, Bromios, ime koje se rano pojavilo kao jedno od imena tog boga. U homerskom epu predstavlja se kao Dioniz. „*Buka je ispunila šumu, kada je bog, koji je tek odrastao, prošao sa svojim pratiteljicama.*“ On je onaj koji „glasno viče“, nazvan Enios, ime koje dolazi od odjekujućih krikova sreće, enoi, od njegove žene Einade. Prate ga glasni, kreštavi instrumenti koji su često prikazani u skulpturi. Niz mitskih priča i opisa daje nam uvid u njegov neodoljivi duh dionizijske buke koji sačinjava njegov nasilan ulazak i inspirira užas. Minasove kćeri, koje su odbacile Dioniza i ostale vjerne svojim kućanstvima, bile su prepadnute nevidljivim bubnjevim, frulama, činelama i pogledom na božji bršljan koji se čudesno spuštao sa svojih stabljika. Kao zarobljenik etruščanskih pirata, Dioniz je učinio da iz jarbola raste bršljan, a vesla se pretvaraju u zmijske. Glazba frula ispunila je brod, a sve je bilo prekriveno zelenilom. Kao što je Filostrat opisao, Dionizov vlastiti brod bio je uljuljan valovima bakantičkog zvuka. Na vanjskoj strani visjele su odjekujuće brončane činele, tako da bog nije bio prisiljen nastaviti put u tišini, čak i ako bi njegovi satiri bili u dubokom pijanom snu. Na iznenađenje stanovnika Indije, trupe ratnoga boga Dioniza isto su marširale sa zvukom frula, bubnjeva i tresućih činela.⁸⁵

Ne postoji ništa što otkriva natprirodno značenje nevjerojatne buke koja najavljuje i prati boga, kao njegova suprotnost, smrtna tišina, u koje se buka naglo mijenja. Divlji metež i omamljena tišina samo su drugačiji oblici onoga Bezimenoga, onoga koji razbija svu staloženost. Menade, čije smo glasno likovanje upravo čuli, plaše nas svojim strogim pogledom, u kojem možemo vidjeti refleksiju strava od kojih su poludjele. U ovakvom stanju vidimo menade na ranim slikarijama na vazama⁸⁶: divlji pogled u očima, kosa razbacana

⁸⁴ Isto, str. 92

⁸⁵ W. F. Otto, *Dionysus - Myth and Cult*, Indiana University Press, Bloomington i London, 1965., str. 93

⁸⁶ Najpoznatiji je primjer slavne kylix vaze iz Minhena, br. 2645

vjetrom i omotana zmijom koja ima isplaženi jezik preko menadine glave, tirsos u jednoj ruci i uhvaćeni leopard u drugoj. Na ovoj slici, i na drugim sličnim slikama, utišana menada kreće se bijesnim pokretima s glavom zabačenom na stranu. Ipak se drži uspravnom, potonula u nijemom transu kao slika od kamena.⁸⁷

Eshil nam je u *Edonljanima* dao sliku divljega meteža u trakijskoj orgiji. Prema njemu je zvuk flaute izazivao ludilo. Prisutnost samog poludjelog boga osjećala se i čula. Ludilo je prisutno u navali jeke, krikova i praskova, a isto se nalazi i u tišini. Žene koje prate Dioniza, menade, dobivaju svoje ime direktno od riječi za ludilo, a riječ menade znači doslovno one koje mahnitaju. Opsjednute Dionizom, trče naokolo u krugovima ili stoje mirno na jednom mjestu kao okamenjene.⁸⁸

Što je razlog ogromnom ushićenju, dubokom transu? Što je divlja vika prorokovala? Čovjek poznaje onaj svijet u kojem se sigurno i udobno nastanio, sve drugo nije svijet i ne postoji. Turbulencija koja je slijedila dolazak Dioniza sve je to pomela. Sve je bilo preoblikovano, ali nije bilo preoblikovano u dražesnu bajku ili genijalni dječji raj. Iskonski svijet kročio je u njegovo predvorje, dubina se stvarnosti otvorila, a elementarni oblici svega onoga što je kreativno i svega onoga što je destruktivno podigli su se, donoseći s njime beskrajn zanos i beskrajn teror. Nevina slika dobro uređenog rutinskog svijeta bila je razbijena dolaskom ovih snaga, a s njima se ne dovode nikakve iluzije ili fantazije nego istina koja donosi ludilo.⁸⁹

Pozdravljena divljim uzvicima radosti, oblik u kojem se istina pokazuje pomahnitala je, sveprožimajuća bujica života koja izvire iz dubine koja ju je porodila. Pojava Dioniza donosi sa sobom opijajuće vode koje izbijaju iz zemlje. Kamenje puca i otvara se i mlazovi vode izbijaju. Ono strano i nasilno udružuje se u čudesnu harmoniju. Prastari zakoni izgubili su svoju moć, a čak ni dimenzije vremena i prostora nisu važeće.⁹⁰

Ekstaza u mitskoj sferi počinje onoga trenutka kada bog ulazi u naš svijet. Himna koju je Filodem skladao za Delfe u sredini 4. st. pr. Kr. govori nam da su svi besmrtnici plesali na rođenju Dioniza. Sama je Semela tijekom svoje trudnoće navodno bila opsjednuta

⁸⁷ W. F. Otto, *Dionysus - Myth and Cult*, Indiana University Press, Bloomington i London, 1965., str. 93 – 94

⁸⁸ Isto, str. 94

⁸⁹ W. F. Otto, *Dionysus - Myth and Cult*, Indiana University Press, Bloomington i London, 1965., str. 95

⁹⁰ Isto, str. 95 – 96

neodoljivom željom za plesom, a kada je čula zvuk flaute, morala je plesati, a dijete u njezinoj utrobi plesalo je s njom.⁹¹

„Kroz zemlju teku mlijeko, vino i nektar pčela, a u zraku je para sirijskog tamjana.“ Euripidove *Bakantice* daju nam najživlju sliku prekrasne okolnosti u kojoj, kao što objašnjava Platon u *Ijonu*, filozofskom dijalogu o pjesnicima i rapsodima, slavljenci opijeni bogom crpe med i mlijeko iz potoka. Udarali su tirsosima po kamenju iz kojeg je tekla voda. Usmjerali su tirsos prema zemlji i izvor je vina izašao na površinu. Ako su htjeli mlijeko, ogrebli bi tlo svojim prstima i pili mliječnu tekućinu. Med je kapao s tirsosa koji je bio napravljena od drveta bršljana. Omotali su se zmijama i davali su med lanadi i vučićima kao da su novorođenčad koja se hrani na dojci. Vatra ih ne može opeći. Nema oružja ili željeza koje ih može ozlijediti, a zmije bezopasno ližu znoj s njihovih lica. Divlji bikovi padaju na zemlju, žrtve bezbrojnih, trgajućih ženskih ruku, a čak su i žilava drveća istrgnuta iz svojih korijena njihovim zajedničkim snagama. Vino teče na brodu pirata koji su povelili Dioniza sa sobom. Loza s velikim grozdovima omotava se oko jedara, a bršljan raste oko jarbola. Čuda ovog tipa isto najavljuju Dionizov dolazak Minijevim kćerima. Po tkalačkom stanu na kojem rade počinju rasti bršljan i vinova loza, a vino i mlijeko kaplju sa stropa njihovih odaja.⁹²

Isto čudo koje priziva hranjive potoke iz kamenja i zemlje, isto razbija okove, pretvara zidove u ruševine, podiže prastare barijere koje sakrivaju budućnost i ono zabačeno ljudskom oku. Dionizu je, prije svega, dano vrlo važno ime osloboditelja. U Euripidovima *Bakanticama* menade koje su bile bačene u zatvor čudom su oslobođene. Lanci na njihovim nogama pali su sami od sebe, a zatvorena su se vrata otvorila bez da ih je ičija ruka dirala. Menade koje je Likurg zarobio i zatvorio navodno su oslobođene na isti način. Mnogo čudesnije nego oslobađanje žena oholost je kojom Dioniz ismijava budalu koja se usudila baciti ga u okove samo da pred sobom vidi svog zarobljenika bez njih.

Otvaranjem onoga što je bilo zatvoreno pokazuje se ono što je nevidljivo i buduće. Dioniz je prorok, a bakantska pijanka ispunjena je tim duhom proročanstva. Plutarh stvara opću tvrdnju da su stari narodi pripisivali Dionizu važnu ulogu u divinaciji. Prema mitu je Semela, kada je nosila Dioniza u utrobi, bila već ispunjena svetim duhom, kao i žene koju su dodirnule njezino blagoslovljeno tijelo.⁹³

⁹¹ Isto, str. 96

⁹² W. F. Otto, *Dionysus - Myth and Cult*, Indiana University Press, Bloomington i London, 1965., str. 96 – 97

⁹³ Isto, str. 97

Dioniz je često povezan s kućnim i divljim životinjama, najviše s leopardom. Najspektakularnije utjelovljenje ove asocijacije bilo je u velikoj povorci koju je priredio Ptolomej II. Filadelf⁹⁴. U toj je povorci trijumfalni povratak Dioniza iz Indije sadržavao brojne egzotične životinje, kao i samog Dioniza, prikazanog u obliku kipa, na slonu kojim upravlja satir. Dioniz ima jedinstvenu vezu s onim zvijerima koje ljudi ne mogu obuzdati. Već od 6. st. pr. Kr. na vazama možemo pronaći njegova kola prikazana kako ih vuku divlje životinje.

Dioniz nije samo često povezan nego je i često identificiran sa životinjama, isto kao što je povezan i identificiran s vinom. U homerskoj himni posvećenoj Dionizu on ne stvara samo vino i bršljan te dlakavog medvjeda, nego se pretvara u ričućeg lava. Zbor Bakantica zove Dioniza, a on se javlja kao bik, zmija s više glava, ili kao lav okupan u vatri. Minijinim kćerima pojavio se kao lav i bik. Žene Elide, prema Plutarhu, zovu ga da dođe kao bik. U *Bakanticama* se Penteju čini da je Dioniz bik. U mitu se povremeno pretvara u kozu.⁹⁵

Povezanost Dioniza s prirodom nije nasumična. Dioniz nije toliko povezan s poljoprivredom ili pastirstvom, sa žitaricama ili stadima, koliko s onim elementima prirode koji su opasni, a to su divlje životinje i plod vinove loze. Vino je opasno, ali čini se da ponovno ujedinjuje ono što čovječanstvo čini jedinstvenim, svjesnost koja je popraćena podčinjenošću prirodi, s onime što raste iz zemlje. Ova sinteza kulture s prirodom izražena je u hibridnom obliku satira. Isto se može pronaći kao preoblikovanje ljudskog identiteta u različitim Dionizovim aktivnostima.⁹⁶

⁹⁴ On je bio kralj Egipta od 282. do 246. pr. Kr.

⁹⁵ R. Seaford, *Dionysus*, Routledge, New York, 2006., str. 23

⁹⁶ R. Seaford, *Dionysus*, Routledge, New York, 2006., str. 25

9. Zajedništvo

Kada mislimo na zajedništvo u dionizijskom kultu, mislimo na sumu osjećaja i činova nekoliko individua koji promiču i izražavaju njihovo istovremeno pripadanje istoj grupi. Zajedništvo je uvelike olakšano kada se ljudi okupe na jednom mjestu. Konzumeristički kapitalizam razara emocionalnu cjelovitost zajedništva. U našim društvima velikih razmjera, žestoka emocija koja može nastati sakupljanjem ljudi na jednom mjestu može se činiti začuđujuće nebitnom i nemoćnom, zato što su važnost i moć uvijek negdje drugdje.

Grčki polis klasičnog perioda bio je više ekonomski i politički zaseban nego moderna nacionalna država. Većina njihovih stanovnika mogla bi se skupiti na jednom mjestu. Tada bi zajedništvo moglo biti samostalnije i politički važnije. Nadmoćnost da se nadahne zajedništvo, bilo to u cijelom polisu ili u malim grupama, bila je posebice pripisana Dionizu. Zajedništvo razbija individualnu samodostatnost i može je nadomjestiti osjećajem cjelovitosti. Dioniz je, više nego ijedno drugo božanstvo, zamišljen kao uvijek prisutan. Njegova prisutnost možda je isto fokus i zastupnik zajedništva. Zajedništvo je toliko moćno da ćemo opet vidjeti koliko je ono dionizijsko opasno ambivalentno.

U Homerovu epu postoje samo tri kratka spominjanja Dioniza i samo jedno kratko pripovijedanje o mitu koji i Dioniza uključuje u radnju. To je upravo mit o tome kako ga je prognao trakijski kralj Likurg. Izvanredno, i u kontrastu s drugim mitovima ljudskog opiranja prema Dionizu, čak i starijim inačicama istog mita, kralj porazi boga, koji prestravljen bježi u more. I onda Zeus, ne Dioniz, kažnjava Likurga.⁹⁷

Prije se mislilo da je Dioniz bio rijetka pojava u homerskom epu zato što je tada bio relativno nova pojava među bogovima, još neafirmiran u grčkom panteonu. Ovo je objašnjenje izgubilo na svojoj privlačnosti otkrićem da je Dionizovo ime u tekstovima iz brončanog doba. Pored toga, Dioniz nije samo rijetka pojava kod Homera nego je i slab kao i u priči o Likurgu. Marginaliziranje je najvjerojatnije ideološko. Ovo marginaliziranje pripada pogledu svijeta, svjesno ili nesvjesno, koje izražava zanimanje poglavito za jednu društvenu grupu, u ovom slučaju aristokratski klan, čije su ideje o heroizmu i slavi potpuno udaljene od rada na njivi. Svi narativi uključuju neku vrstu selekcije, a svaka selekcija uključuje sudove o tome što je važno i što nije. Homerski ep ne isključuje samo Dioniza nego i misterije, poljoprivredni rad, javne festivale i božanstvo poljoprivrede, Demetru. U isto vrijeme nastoji

⁹⁷ R. Seaford, *Dionysus*, Routledge, New York, 2006., str. 27

isključiti grad-državu, polis. Dioniz je bog misterija, vinogradarstva, javnih festivala pa čak i polisa u kojem je nužno smješten. Onda uopće nije čudno što nije toliko istaknut kod Homera.

Ovo ne znači da je Dioniz bio važan samo onima koji su radili na polju. Vidjeli smo rustikalnog Dioniza koji donosi vino na aristokratska vjenčanja Peleja i Tetide. Poštovali su ga na aristokratskim pijankama. Međutim, odlika Dioniza, koja se možda nije svidjela nekim aristokratima, bila je njegova uključivost, njegova povezanost sa slavljima *cijele* zajednice.⁹⁸

10. Dioniz danas

Dionizovo ime prvo se pojavljuje na glinenoj pločici iz grčkog brončanog doba, prije tri tisuće godina. Prema tome, on je jedan od najstarijih živućih simbola.

Simbol čega? U svojim raznim manifestacijama on ne predstavlja istu stvar. Plutarh je zabilježio da je predstavljen u mnogim svojim formama. Isto je i s drugim božanstvima. Što olimpijski Zeus osim imena dijeli sa Zeusom koji je predstavljen kao zmija? Ima li značenje Isusa Krista za modernoga čovjeka išta zajedničko sa značenjem Franje Asiškog?

Različiti procesi i iskustva povezani s Dionizom možda se čine kao da nemaju nikakve veze jedni s drugima. Ipak mnogi od njih (ne svi) stvaraju jedinstvo, što može iznenaditi. Ako imalo proučavamo Dioniza, vidimo koliko je različit u svojim predstavama. Što epifanija ima zajedničko s kazalištem ili pak grupno i društveno zajedništvo sa smrću? Zbog načina na koji razlikujemo naša iskustva, nismo sposobni uspostaviti takve veze. Naše razlikovne sposobnosti specifične su našem vremenu i prostoru. Druge kulture, uključujući antičku Grčku, razlikuju stvari na drugačiji način. Moramo shvatiti da se različiti aspekti Dioniza, koliko god različiti bili, ipak svode na jednog lika.⁹⁹

Zašto bi itko u 21. stoljeću trebao biti zainteresiran za antičkog boga Dioniza? Samo pogledom na internet možemo se upoznati sa stotinama religija, dok je Dionizov kult, i ekstaza koju je inspirirao, umro prije mnogo vremena.

Dionizova smrt postavlja određena pitanja. Psihološka fragmentacija i manipulirana homogenost našeg konzumerizma koji je potaknut medijima mogu stvoriti jaku potrebu za nekom formom transcendencije. Ovo je potreba koja, za mnoge ljude, ne može biti ispunjena institucionalnom religijom, dijelom zato što su takve religije neraskidivo povezane s oblicima

⁹⁸ R. Seaford, *Dionysus*, Routledge, New York, 2006., str. 27

⁹⁹ R. Seaford, *Dionysus*, Routledge, New York, 2006., str. 3

društvene kontrole koja nastoji ograničiti moralna i religijska iskustva onoga kontroliranog. Također ne može biti ispunjena jeftinim oblicima spiritualnih oslobođenja koje nude različiti religiozni kultovi.¹⁰⁰

Istinsko oslobođenje od konzumerističkog razmišljanja može se pronaći jedino ako bi se pronašla perspektiva iz koje bismo mogli promatrati takvo razmišljanje kao usko. U potrazi za tim perspektivama, ogromni se izvori mogu pronaći u prošlosti, no ne u fragmentiranoj prošlosti koja je pripremljena za modernoga potrošača. Istinskom oslobođenju potrebno mentalno usredotočenje.

Ne treba, naravno, zato revitalizirati Dionizov kult. Dioniz radije pruža perspektivu kojom možemo vidjeti uskost naših modernosti i pomaže nam da shvatimo kako drugačiji društveni oblici nastoje proizvesti drugačije oblike organizacija i iskustava. Postoje različiti razlozi zašto je Dioniz pogodniji za proizvodnju takve perspektive na naše osobne uskogrudnosti nego drugi strani bogovi.

Prvo, kada se kršćanstvo etabliralo u antičkom Sredozemlju, što se tiče geografskog aspekta i svoje društvene ukorijenjenosti, Dionizov je kult bio njegov najveći protivnik. Isto je kršćanska crkva, dok je god sadržavala revolucionarnu etiku svojih evanđelja kroz potrebnu društvenu kontrolu, bila isto tako oblikovana dionizijskim kultom koliko mu se i suprotstavljala.¹⁰¹

Drugo, sve do trijumfa kršćanstva, dionizijski je kult cvjetao kroz cijelu zapisanu povijest antičkih Grka, kroz tisuću godina, uvijek imajući moć Dioniza u centru, koja je omogućila prepriječiti razmake među trima sferama svijeta, a to su priroda, čovječanstvo i božanstvenosti. Ljudskost proizlazi iz prirode i stremi božanstvenosti. Dioniz, transcendirajući ove fundamentalne podjele, može preoblikovati identitet individue u životinju ili boga. U samoj njegovoj prisutnosti, on oslobađa individuu okolnosti njezina života. U ovom smislu Dioniz je kontrast s odsutnim i strogim bogom kršćanstva. Mali, ali snažan simptom ovoga kontrasta rano je i uporno neprijateljstvo kršćanstva prema masci kao nečemu đavolskom. Upravo je radosno preoblikovanje identiteta koje karakterizira Dionizovu važnost u različitim sferama, poput sfere vina, misterijskog kulta, podzemlja, politike, kazališta, poezije, filozofije i vizualne umjetnosti.

¹⁰⁰ Isto, str. 4

¹⁰¹ R. Seaford, *Dionysus*, Routledge, New York, 2006., str. 4

Dioniz, više nego bilo koje drugo grčko božanstvo, zadovoljava moderne potrebe za izbijanjem iz postavljenih okvira. On ostaje simbolom nečega važnog što se ne može uspješno izraziti na bilo koji drugi način. Kako je Dioniz preživio u današnjoj kontrakulturi, kroz eksperimentalne drame, knjige i pokrete, tako je kroz Friedricha Nietzschea preživio u današnjoj europskoj filozofiji.¹⁰²

Postoji ogromna razlika između antičkog i modernog Dioniza. Za antičke Grke Dioniz je bio, u pravom smislu riječi, bog, i zbog toga je imao odgovarajući kult. U našem vrlo drugačijem svijetu, i posebno nakon Nietzscheove knjige *Rođenje tragedije*, prije je simbol određenog mentalnog stanja, ili, u najboljem slučaju, ime za ono što god proizvodi to određeno mentalno stanje. Dioniz je postao ono dionizijsko, pridjev. Ipak nije nemoguće da se mentalno stanje, koje je potrebovalo i proizvodilo antičko vjerovanje u Dioniza, preklapa s modernim mentalnim stanjem koje drži živim ono dionizijsko kao kompleksni simbol.¹⁰³

Mnogo stoljeća u europskoj povijesti Dioniz je bio shvaćan kao bog vina ili neobuzdane radosti prirode. Viđenje neobuzdane radosti prirode urbano je viđenje. Za većinu ljudi u antičkim društvima život je bila borba za kontrolu prirode. Upravo je zbog toga bilo važno dobiti naklonost onoga što zovemo moćima prirode, onoga što su ljudi smatrali božanstvima. Važan je, među takvim božanstvima, bio upravo Dioniz. Budimo sigurni da, zbog njegove prožimajuće moći, njegova aktivnost nije bila ograničena na vinograd. Kao što je proizvodnja hrane preduvjet za sve druge ljudske aktivnosti, tako je i u tom smislu Dionizov odnos s „prirodom“ osnova mnogih drugih aktivnosti s kojima se povezuje.¹⁰⁴

¹⁰² Isto, str. 5

¹⁰³ R. Seaford, *Dionysus*, Routledge, New York, 2006., str. 5 – 6

¹⁰⁴ Isto, str. 15

11. Zaključak

Dioniz je dakle bio utjecajan bog u antičkoj Grčkoj, iako je bio buntovnik u pravom smislu riječi. Vidjeli smo njegov razvoj u povijesti i drugačije oznake od drugih grčkih bogova. Zanimljivo je bilo promatrati kako je većina drugih bogova označavana kao nešto što bi trebalo biti tradicionalno grčkim, a Dioniz je bio onaj drugačiji, sa strane, onaj divlji, koji nam daje pogled na druge aspekte antike koji su djelomično zanemareni. Povjesničari su različito razmišljali o Dionizu, kako su se vremena i mišljenja mijenjali, a i kako se historiografska metodologija mijenjala. Dan danas ostaje neiscrpan subjekt istraživanja, promatranja i promišljanja.

Ono što najviše karakterizira Dioniza sam je mit o njemu. Sami mitovi čine ga u isto vrijeme veselim i užasavajućim božanstvom. Prvo što uočavamo poveznica je s vinom i opijanjem. Ovo je popraćeno mitovima o proizvodnji vina i orgijama punim božanskih ekstaza. Nerijetki su primjeri ubojstava i komadanja tijela, gdje sam bog pogiba i ponovno se rađa. Na ludilo se ne gleda kao na nešto negativno, nego u svojem drugom, pozitivnom svijetlu, gdje je ludilo alat za prosvjetljenje.

Menade i satiri prate boga Dioniza. Menade, naoružane, pijane, pomahnitale i poludjele sljedbenice grčkoga boga njegove su najčešće pratiteljice u mitovima i kultu. Satiri, više goli nego odjeveni, divljaju i opijaju se na raznim festivalima i u povorkama pozivajući na odbacivanje civilizacije i pridruživanje orgijama, predstavama i festivalima. Razlikuje se od drugih mitova tako što daje značaj polisu, seljaku, divljem i neukrotivom. On je taj koji se buni, a sam mit pokazuje kolektivno odupiranje njemu. Isto se vidi kako je taj otpor uzaludan kada moć nagona pozove. Sve te likove, sljedbenike i običaje vidimo na njegovim festivalima, gdje ljudski nagon i um bivaju spojeni s onim božanskim i prirodnim. Uvježbani ritual spojen je s ludilom, raskalašenošću i pijanstvom. Ondje nije bitno tko je iz kojeg staleža i ondje se zaboravlja na svakodnevne zadaće i obveze prepuštajući se volji mase. Kako je bilo ortodoksnih pokreta, tako je bilo i reformacija, kao i u svim kultovima i religijama. No s jedne strane to je i bit Dioniza, da ništa ne može stajati nepokretno na mjestu, nego se mora prepustiti strujanju.

S Dionizom zaboravljamo na svoje ja i prepuštamo se jednoj općoj volji nas kao ljudi. Zato je, iako je bio uvijek nešto čega se plašilo, ipak bio primamljiv. Pozivao je da se prepustimo drugome dijelu naše prirode, onom koje inače negiramo. Zato je primamljiv i danas.

12. Literatura

1. Walter Burkert, *Greek Religion*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985.
2. Euripides, *Hippolytus - The Bacchae*, ICON Classics, San Diego, 2005.
3. Robert Graves, *Grčki mitovi*, CID-NOVA, Zagreb, 2003.
4. William Keith Chambers Guthrie, *Orpheus and Greek Religion*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993.
5. Walter F. Otto, *Dionysus - Myth and Cult*, Indiana University Press, Bloomington i London, 1965.
6. Pindar, *Olympian Odes - Pythian Odes*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1997.
7. Plato, *The Laws of Plato*, The University of Chicago Press, Chicago, 1988.
8. Plato, *Phaedo*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
9. Plutarch, *Moralia*, svezak 9., Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1961.
10. Plutarch, *Moralia*, svezak 4., William Heinemann Limited, London, 1962.
11. Richard Seaford, *Dionysus*, Routledge, New York, 2006.
12. Thomas Taylor, *The Mystical Hymns of Orpheus*, Reeves and Turner, London 1896.
13. Friedrich Nietzsche, *Rođenje tragedije*, Matica Hrvatska, Zagreb 1997.